

93/2021

БЮЛЕТЕНЬ
УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ

УКРАЇНСЬКЕ РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Ukrainian Religious Studies

Українське релігієзнавство № 93

Бюлетень «Українське релігієзнавство» є періодичним науковим виданням, що рецензується. Видається з 1996 року.

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23648-13488 ПР від 21.11.2018 року.

З 2017 року бюлетень включено та проіндексовано в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus.

*Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4, оф.324.

Тел. (+38067) 466-97-03 – головний редактор,

Тел./факс (+38044) 279-04-18 – редакція бюлетеня.

E-mail: info@uars.info , redactor@uars.info

Веб-сторінка наукового видання: <https://uars.info/uars>

*Редакція бюлетеня може публікувати статті й матеріали, не поділяючи позиції їх авторів.

*Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та назв несуть автори.

*Редакція залишає за собою право виправляти мову, стилістику, редагувати матеріал відповідно до стандарту видруку статей.

*При передруку посилання на «Українське релігієзнавство» обов'язкове.

*Усі права застережені ©

ISSN 2306-3548
EISSN 2617-9792

The Bulletin of NGO "Ukrainian Association of Researchers of Religion"

Ukrainian

Religious Studies № 93

The Bulletin «Ukrainian Religious Studies» is a periodical publication that is reviewed. Issued since 1996.

*Certificate of state registration KB No. 23648-13488 ПП of November 21, 2018.

Since 2017, the journal has been included and indexed in the international science-based database Index Copernicus

*Address of the editorial office: 01001 Kyiv-1, str. Triokhsviatytska, 4, of. 324.

Mob. (+38067) 466-97-03 – Editor-in-Chief

Tel./fax (+38044) 279-04-18 – editorial board

E-mail: info@uars.info , redactor@uars.info

<https://uars.info/index.php/uars>

*The editorial board may publish articles and materials, not sharing the positions of their authors.

*The authors are responsible for the authenticity of the facts, quotes, their own names and titles.

*The editorial board reserves the right to correct the language, stylistics, editing material in accordance with the publication standard of articles.

*Reprinting reference to «Ukrainian Religious Studies» is mandatory.

*All rights reserved©

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Колодний Анатолій – головний редактор, доктор філософських наук, професор, президент ГО «Українська асоціація релігієзнавців» (УАР), керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (Київ, Україна)

Головащенко Сергій – співголова головного редактора, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Киево-Могилянська Академія» (Київ, Україна)

Павленко Павло – заступник гол.редактора, доктор філософських наук, член Правління УАР, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Базик Дмитро – вчений секретар бюлетеня, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Елбакян Катерина – доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник-експерт Центру релігієзнавчих та етно-культурних досліджень та експертизи при кафедрі державно-конфесійних відносин Інституту держслужби та управління Російської академії народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації (Москва, Росія)

Казанова Хосе – доктор соціології релігії, професор соціології і теології, старший науковий співробітник Берклі Центру з релігії, миру і світових справ Джорджтаунського університету (Вашингтон (ДС), США)

Саган Олександр – доктор філософських наук, професор, віце-президент УАР, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Санніков Сергій – доктор філософії з теології, професор кафедри богослов'я і релігієзнавства Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова (Київ, Україна)

Сітарчук Роман – доктор історичних наук, професор, віце-президент УАР, перший проректор Полтавського національного педагогічного університету (Полтава, Україна)

Стаховська Єва – доктор філософії із соціології, заступник директора Інституту соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету (Варшава, Польща)

Филипович Людмила – доктор філософських наук, професор, віце-президент УАР, зав. відділом філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства ІФ НАН України (Київ, Україна)

Харьковщенко Євген Анатолійович – доктор філософських наук, професор, член Правління УАР, зав.кафедрою Київського національного університету ім.Т.Г.Шевченка (Київ, Україна)

Шепетяк Олег Михайлович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського національного університету ім.Б.Грінченка (Київ, Україна)

Рекомендовано до друку Правлінням
ГО «Українська Асоціація релігієзнавців»
Протокол № 14 від 23.03.2021.

© ГО «Українська Асоціація релігієзнавців», 2021
© Автори статей, 2021

EDITORIAL BOARD

Kolodnyi Anatolii – Editor-in-Chief, PhD in Religious Studies, Professor, President of **Ukrainian Association of Researchers of Religion (UARR)**, Deputy Director-Head of the Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy named after H.S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Golovashchenko Sergiy – Co-Editor-in-Chief, PhD in Religious Studies, Professor of Philosophy and Religious Studies Department of National University «Kyiv-Mohyla Academy» (Kyiv, Ukraine)

Pavlenko Pavlo – Deputy Chief Editor, PhD in Religious Studies, Member of Management Board of UARR, Leading scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Bazyk Dmytro – Scientific Secretary of the Bulletin, Ph.D. in Religious Studies, Senior scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Elbakyan Ekaterina – PhD in Religious Studies, Professor, Senior Scholar-expert at the Center for Religious Studies and Ethnocultural Studies and Expertise at the Department of State-Confessional Relations of the Institute of Public Administration and Management of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration (Moscow, Russia)

Casanova Jose – PhD in Sociology of Religion, Professor of Sociology, Theology and Senior Fellow at the Berkley Center for Religion, Heace, and World Affairs of George-town University in Washington (DC, USA)

Sagan Oleksandr – PhD in Religious Studies, professor, Vice-President of UARR, Leading scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergei Sannikov – Doctor of Philosophy in Theology, Professor of Theology and Religious Studies Department of the National Pedagogical University by M.Drahomanov (Kyiv, Ukraine)

Sitarchuk Roman – PhD in History, professor, Vice-President of UARR, Vice-Rector of the Poltava National Pedagogical University (Poltava, Ukraine)

Stachowska Ewa – PhD in Sociology, senior lector, Vice-Director of the Institute of Social Prevention and Resocialisation at the University of Warsaw (Poland)

Fylypovych Liudmyla – PhD in Religious Studies, Professor, Vice-President of UARR, Head of the Philosophy and History of Religion Department of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Kharkovchshenko Yevgeny – PhD in Religious Studies, Professor, Member of Management Board of UARR, Head of the Religious Studies Department of the Kyiv National University by Tarasa Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

Shepetiak Oleg – PhD in Religious Studies, Professor of the Department of Philosophy of the Kyiv National University by Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine)

Recommended for printing
by the Management Board of «UARR»
Protocol No. 14 dated 23.03.2021

© NGO «Ukrainian Association of Researchers of Religion», 2021
©Authors of articles, 2021

ЗМІСТ

Слово редактора	9
ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ	13
Оксана Горкуша, Людмила Филипович. Концепт «Український світ» як когнітивний ідентифікатор життєвого простору сучасних українців (філософсько-релігієзнавчий аналіз)	13
<i>Oksana Horkusha, Liudmyla Fylypovych.</i> The concept of "Ukrainian world" as a cognitive identifier of the living space of modern ukrainians (philosophical and religious studies analysis) ..	13
Віта Титаренко. Теоретичні й практичні виміри «українського світу»: місце та роль релігії	32
<i>Vita Tytarenko.</i> Theoretical and practical dimensions of the "ukrainian world": place and role of religion	32
СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ	49
Наталія Куліш. Соціальне служіння церков і конфесій на ниві збереження індивідуального та громадського здоров'я сучасних українців	49
<i>Nataliia Kulish.</i> Social service of churches and confessions in the field of preservation of individual and public health of modern ukrainians	49
ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ	70
Олексій Гура. Чудотворна ікона Божої Матері «Троєручниця»: історичний шлях до Спаського храму м. Полтави	70
<i>Oleksii Hura.</i> The miraculous icon of God's Mother «The Three-Handed»: its historical way to Spaskyi temple of Poltava town	70
Ельмаз Асанова. Ісмаїл Гаспринський – провідник модернізації ісламського просвітництва та культури в Криму ...	87
<i>Elmaz Asanova.</i> Ismail Gaspirali – leader of modernization of islamic enlightenment and culture in Crimea	87

РЕЦЕНЗІЇ.....106

Рецензія на монографію «Церковно-політична історія Римських пап» (автор М.Отрош)106

Monograph review "Church-political history of Roman popes" (author M. Otrosh)106

Рецензія на збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Авраамічні релігії в процесі стабілізації міжконфесійних і міжнаціональних відносин» (Галич, 29-30 жовтня 2020 р.).....110

Review of the collection of materials of The International scientific conference "Abraamic religions in the process of stabilization of interdenominational and international relations" (Halych, October 29-30 2020).....110

Рецензія на колективну монографію "Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст" (Київ: УАР, 2021)115

Review of the collective monograph "Religious identities in their essence and confessional manifestations: ukrainian context" (Kyiv: UARR, 2021)115

АВТОРИ121

Слово редактора

Дорогі колеги!

Починаючи 2021 рік виданням 93 номеру бюлетеня «Українське релігієзнавство» як фахового періодичного видання, хочемо привітати вас з настанням весни, що, сподіваюсь, відіб'ється на свіжості ваших ідей, на весняному завзятті продовжувати свої релігієзнавчі пошуки.

Цього разу ми маємо п'ять статей з різних релігієзнавчих тем і три рецензії на недавно видрукувані праці наших колег.

Номер відкривають цікаві філософсько-релігієзнавчі дослідження, присвячені Українському світу в його релігійних вимірах. Запропоновані статті є апробацією планової теми Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ «Розбудова Українського світу: релігійні фактори сприяння і протидії процесу». Перша стаття Оксани Горкуші та Людмили Филипович зосереджується на самому концепті «Український світ» і розглядає його як когнітивний ідентифікатор життєвого простору сучасних українців. Автори вважають доречним дефініювати поняття «Український світ» із врахуванням дійсної ситуації та наявності в сучасній Україні різних конфесій, які по-різному самовизначаються в координатах сучасного Українського світу. Наукове осмислення феномену потребує більш чіткого визначення, що і роблять автори в даній статті, спираючись на різний досвід усвідомлення «Українського світу» релігійними суб'єктами поліконфесійної України. Читачам буде цікаво дізнатися, що «Український світ» як поняття має власну сенсово-змістовну структуру, яка відповідає структурі того феномену, який ми цим поняттям позначаємо. Тож у обсяг

поняття «Український світ» потрапляють ключові параметри українського ціннісно-смиислового універсуму, український історіографічний дискурс, сформульовані українською мовою та висловлені українською культурою світоглядні системи координат, у яких визначається сучасний український громадянин та держава Україна.

Теоретичні й практичні виміри «Українського світу» та з'ясування місця та ролі релігії у його формуванні розглядає Віта Титаренко, яка зосереджується на питанні онтології українського соціуму в контексті потенційного його виходу із стану сингулярності. Автор попереджає, що сучасні трансформаційні процеси утримують в собі як ризики деструктивних змін, які мають релігійну основу, так і конструктивний потенціал, пропонуючи життєздатні і емпірично дієві концепти, спроможні об'єднати громадян країни і вивести український соціум із стану сингулярності в новій якості – з перспективами позитивних змін. В.Титаренко доповнює статтю своїх колег розмірковуваннями про поняття «Український світ» і його співвідношення з поняттями «нація», «українська нація», «етнічна нація», «громадянська (політична) нація», «національна ідея», «національна держава» тощо. В широкому розумінні, вважає автор, «Український світ» може розглядатися як простір єднання, співставний із загальнонаціональною ідентичністю, де індивід ототожнює себе з певними символами, цінностями, історією, територією, культурою, а також з державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Таке розуміння концепту «Український світ» логічно виводить автора на необхідність аналізу практичної його складової. Послуговуючись даними соціологічних опитувань, статистичними даними, інтерв'ю, прикладами діяльності релігійних організацій і

об'єднань, автор аналізує місце релігії в цьому просторі єднання, її потенціал, ризики, виклики.

Враховуючи актуальність проблематики пандемії, журнал друкує статтю Наталії Куліш, присвячену вивченню феномену соціального служіння церков і конфесій на ниві збереження індивідуального та громадського здоров'я сучасних українців. Автором справедливо значено, що включення релігійних організацій у сферу соціальної діяльності починається з її осмислення на теоретично-богословському рівні, яке пізніше реалізовується в практичній площині через взаємодію із суспільством і державою. В статті визначено діапазон такої діяльності, сфери, види, формати її реалізації, наведено приклади успішних форматів реалізації соціального служіння у цьому напрямку.

Історичний блок представлений краєзнавчо-релігієзнавчою статтею «Чудотворна ікона Божої Матері «Троєручиця»: історичний шлях до Спаського храму м. Полтави» авторства відомого історика Олексія Гури. Починаючи із української традиції пошановування чудотворних ікон взагалі, автор визначає цінність пам'яток Богородичного циклу, зокрема ікони Божої Матері «Троєручиці». Науковець описує долю ікони за різних історичних періодів, до яких зараз можна поставитися критично, і на основі архівних документів датує появу пам'ятки у Спаському храмі Полтави, де вона перебуває і до тепер.

Завершує номер розвідка молодого дослідниці Ельмаз Асанової про Ісмаїла Гаспринського, відомого кримсько-татарського інтелектуала, педагога, видавця і політика. Ця видатна постать вважається архітектором модернізму серед тюркських мусульманських підданих Російської імперії. Він протестував проти московсько-імперської політики, яка прирікала мусульман на культурну неповноцінність, ви-

магав реформи освіти, заохочення соціально-економічного співробітництва та культурних запозичень. Знання про діяльність цього непересічного діяча розширить наше знання історії кримсько-татарського суспільства, його прямування до сучасних на той час моделей просвітницького руху народів ісламського Сходу, зокрема Криму.

Цей номер багатий на рецензії, зокрема дві рецензії підготував проф. Петро Яроцький: на монографію «Церковно-політична історія Римських пап» (автор М.Отрош) та на збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Авраамічні релігії в процесі стабілізації міжконфесійних і міжнаціональних відносин». Редакція вдячна доктору філософських наук Павлу Павленку за розгорнутий аналіз колективної планової монографії «Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст».

**Головний редактор
Анатолій КОЛОДНИЙ**

Філософія релігії

УДК 2-6:930.85:477

**Оксана Горкуша
Людмила Филипович**

КОНЦЕПТ «УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ» ЯК КОГНІТИВНИЙ ІДЕНТИФІКАТОР ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ (філософсько-релігієзнавчий аналіз)

**Oksana Horkusha
Liudmyla Fylypovych**

**THE CONCEPT OF "UKRAINIAN WORLD" AS A COGNITIVE
IDENTIFIER OF THE LIVING SPACE OF MODERN UKRAINIANS
(philosophical and religious studies analysis)**

***Анотація.** У статті увагу зосереджено на тому, чи доречно дефініювати поняття «Український світ» з врахуванням дійсної ситуації та наявності в сучасній Україні різних конфесій, що можуть самовизначатись варіативно. Українські академічні релігієзнавці вже звертались до теми «Українського світу» та ситуативно застосовували цей термін в своїх попередніх розвідках. Але осмислюючи позначуване ним, науковці усвідомили, що сам термін «Український світ» потребує більш чіткого визначення. Адже трапляються випадки, коли самому терміну відмовляють в автономності, в наявності у нього дійсного змісту, вважаючи його дзеркальним відображенням*

«Русского міра». Так само є спроби спростувати дійсність предмету, цим терміном позначуваного.

Також є актуальною і проблема усвідомлення «Українського світу» релігійними суб'єктами поліконфесійної України, адже деякі з них визначаються в інших світоглядних парадигмах, з інтерпретації яких «Український світ» може й не сприйматись очевидністю. Тому автори ретельніше окреслюють обсяг та зміст поняття «Український світ» в релігійних вимірах. Стаття задовольняє пізнавальну потребу в системному релігієзнавчому аналізі, завдяки якому вдається з'ясувати, яким чином співвідносяться релігійні та конфесійні суб'єкти з культурно-бутійним локусом «Український світ».

«Український світ» як поняття має власну сенсово-змістовну структуру, яка відповідає структурі того феномену, який ми цим поняттям позначаємо. Тож у обсяг поняття «Український світ» потрапляють ключові параметри українського ціннісно-сміслового універсуму, український історіографічний дискурс, сформульовані українською мовою та висловлені українською культурою світоглядні системи координат, у яких визначається сучасний український громадянин та держава Україна.

Різні церкви та релігійні інституції, наявні в сучасній Україні, мали б самовизначатись в координатах «Українського світу». Однак деякі церкви та релігійні інституції співвідносять себе швидше з іншими культурно-бутійними, історично-суспільними локусами. Відповідно таке самовизначення в інших координатах призводить до того, що ці церковні інституції оцінюють сучасні події та й саму державу Україна крізь оптику інших світоглядних вимірів та поводять себе як представники (агенти впливу всередині України) інших локацій. Найпроблематичнішою з таких виявляється історіографічно-ідеологічна локація «Русского міра». Адже ця імперська ідеологема намагається спростувати «Український світ» як адекватне поняття

з повноцінним змістом та обґрунтовує сучасну загарбницьку війну Кремля проти України.

Ключові слова: «Український світ», конфесійна ідентичність, церковна позиція, «Русскій мір».

Abstract. *The article focuses on the definition of the concept "Ukrainian world" taking into account the real situation and the presence of different denominations which can be self-determined variably in modern Ukraine. Ukrainian academic scholars have already addressed the topic of the "Ukrainian world" and situationally used this term in their previous investigations. But they realized that the very term "Ukrainian world" needs a clearer definition. After all, there are cases when the term itself is denied autonomy and the presence of its true meaning, considering it a mirror image of the "Russian world". There are also attempts to refute the reality of the subject denoted by this term.*

There exists a problem of awareness of the "Ukrainian world" by religious subjects of poly-denominational Ukraine as some of them are defined in other worldview paradigms, where "Ukrainian world" may not be taken for granted. Therefore, the authors outline the scope and content of the concept of "Ukrainian world" in religious dimensions more carefully. The article satisfies the cognitive need for a systematic religious analysis, which makes it possible to find out how religious and denominational subjects relate to the cultural and existential locus of "Ukrainian world".

"Ukrainian world" as a concept has its own semantic and meaningful structure, which corresponds to the structure of the phenomenon that we denote by this concept/notion. Therefore, the concept of "Ukrainian world" includes key parameters of the Ukrainian value-semantic universe, Ukrainian historiographical discourse, formulated in the Ukrainian language and expressed by the Ukrainian culture worldview coordinate systems, which define the modern Ukrainian citizen and the state of Ukraine.

The various churches and religious institutions present in modern Ukraine should self-determine in the coordinates of the "Ukrainian world". However, some churches and religious institutions relate themselves more to other cultural and historical loci. Thus, such self-determination in other coordinates leads to the fact that these church institutions evaluate current events and the state of Ukraine itself through other worldview dimensions and behave as representatives (agents of influence within Ukraine) of other locations. The most problematic one is the historiographical and ideological location of the "Russian world". After all, this imperial ideology tries to refute the "Ukrainian world" as an adequate concept with a full meaning and justifies the Kremlin's modern war of aggression against Ukraine.

Key words: "Ukrainian world", denominational identity, church position, "Russian world".

Постановка проблеми. Перебування у ситуації інтенсивних суспільно-історичних процесів, які пов'язані із спробами глобального переформатування світу сусідньою державою, керованою шовіністично-імперською ідеологією «Русский мір», спонукає гуманітаріїв ретельніше проаналізувати як обсяг та значення поняття «Український світ», так і розуміння цього концепту конфесійними суб'єктами, функціонально присутніми сьогодні в сучасній Україні. Ще більше актуалізується питання ставлення до Українського світу вірян різних церковних інституцій, адже гібридна війна Російської федерації із захоплення сучасної України характеризується також і тим, що Кремль перетворює на зброю проти Українського світу будь-які можливі засоби та способи, включно з церковними інституціями.

Формулювання мети. Тож мета статті – з'ясувати, як розуміється «Український світ» в релігійних вимірах та визначити поняття «Український світ» як когнітивний

інструментарій для самовизначення присутніх в дійсності сучасної України конфесій.

Ступінь наукової розробки. Відділення релігієзнавства Інституту філософії силами його співробітників неодноразово зосереджувало увагу на темі державно-церковних та суспільно-релігійних відносин в локації історичної чи сучасної України. Та спеціально темі «Українського світу» в його релігійних вимірах окремих індивідуальних або колективних досліджень Відділенням релігієзнавства ІФ НАНУ не присвячувалось.

Обрана тематика дещо продовжує досліджувану Відділенням в 2017-2019 роках наукову тему «Релігійна ідентичність в контексті культурно-цивілізаційного вибору України». З близьких проблем Відділенням щойно видрукувану колективну монографію «Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних вимірах: український контекст» (2021), а також попередній доробок: «Русский мир» патріарха Кирила не для України» (2014), збірку праць «Релігійна безпека/небезпека України» (2019), низку статей в бюлетені «Українське релігієзнавство» та річнику «Релігійна свобода» (раніше, до 2012 року, надто багато було в нашому щомісячнику «Релігійна панорама»). Маємо ряд видруків на Інтернет-сторінках авторів О.Сагана, А.Колодного, П.Яроцького, О.Горкуші, Л.Филипович, П.Павленка, О.Недавної та ін. Доробком є наші науково-експертні записки з окремих аспектів теми, які Відділенням порівняно регулярно і щорічно здійснюються.

Близькі до заявленої теми є видруки Відділення і його науковців: О.Недавня «Християнський фактор в контексті культурного і громадянського вибору» (2001); О.Саган «Вселенське Православ'я» (2004), А.Колодний «Україна в її релігійних виявах» (2005), А.Арістова «Феномен

релігійної девіації» (2018), О.Саган «Національні прояви православ'я» (2001), «Єдина Українська Помісна Православна Церква» (2017) та «Православна Церква України: конститування та перспективи розвитку» (2019), колективні монографії «Релігія в її складових і процесах їх осучаснення» (2018), «Інституційні процеси релігійного життя світу й України» (2016), «Релігія і нація в суспільному житті України» і світу» (2006), «Функціональність релігії: український контекст» (2011), «Свобода релігії і національна ідентичність» (2002) та ін.

Також маємо окремі статті з питань включеності релігійних організацій у процеси формування українського світу, зокрема щодо позиції церков до суспільно значимих подій Революції Гідності, волонтерства і капеланства під час війни на Сході України, з аналізу протидії релігійного чинника становленню Української України. Релігієзнавці регулярно реагують на позицію УПЦ МП, її біляцерковних братств, зокрема «Православний вибір», «Русь православная», «Православное братство св. арх. Михаила», «Православное братство царя-мученика Николая II», «Союз православних братств» тощо, яка підриває національну безпеку України. Відкрито антиукраїнською є преса УПЦ МП, зокрема газети «Мир», «Спасите наши души», «Новороссийский курьер», «Триединая Русь» та ін. Не залишалися поза увагою сумнівна щодо Українського світу діяльність нунціатури Апостольської столиці, офісів деяких протестантських спільнот, тісно пов'язаних із братськими російськими інституціями.

Виклад основного матеріалу. Сама реальність спричинює потребу теоретичного осмислення феномену «Український світ», зокрема в його релігійних вимірах. Адже для Бога у його релігійному розумінні – творця світу

загалом – світ, як цілісний витвір, не має ділитись на якісь окремі сегменти. Та релігія – то зв'язок людини з Богом. А людина мешкає у світі сегментованому, поділеному культурними, географічними, політичними, цивілізаційними, мовними, історичними, ідеологічними тощо кордонами. Людина є істотою, залученою до конкретного світового контексту, звідкіля власне вона і відповідає Богові чи сприймає світ та себе у ньому.

І світ як сукупність взаємопов'язаних проявлених дійсністю феноменів повинен мати свою структуру, темпоральну спрямованість, логіку розгортання, об'ємну охоплюваність тощо. Зрозуміло, що те, що ми знаємо чи можемо пізнати про світ, безпосередньо впливає з нашого світогляду і тісно пов'язане із специфікою нашого світорозуміння. У світі ми не можемо знайти нічого, що б не мало свого когнітивного ідентифікатора. Та і структурою нашого світогляду визначається структура світу, як ми його розуміємо, а наше мислення розгортає взаємозв'язки між різними феноменами, що знаходяться в одному подійно-просторовому локусі, згідно з нашими правилами логічного мислення. Власне таке цілісне, адекватне нашому світогляду сприйняття нашою свідомістю подійно-просторового локусу ми і можемо називати світом. У світі все взаємопов'язане та збалансоване певними фундаментальними параметрами метафізичного, онтологічного, гносеологічного, аксіологічного, екзистенційного тощо вимірів буття. Однак ці універсально-фундаментальні параметри завжди визначаються певною мовою в певному культурно-історичному контексті – вони є світоглядними концептами, що отримують свої варіативні смисло-значеннєві обриси. Тому можна сказати, що «Український світ» визначається загалом багатьма параметрами, але він має свою історію-

графію, він існує завдяки українській мові і ментальності, культурі і традиціям, що обертаються в українському ціннісно-смысловому універсумі (аксіологічний вимір) подійно-життєвого локусу, який сприймається українською нацією (історично-самосвідомим суб'єктом) як освоєний дім буття.

Отже «Український світ» і в релігійних вимірах визначатиметься українським світоглядом та формулюватиметься українською мовою, культурою, історіографією, сучасною подійною дійсністю. І як українсько-специфікований буттєвий локус «Український світ» буде співвідноситись певним чином з іншими культурно-світоглядними локусами. Щонайперше – із сусідніми історіографемами: «Русській мір», «Європейська цивілізація» тощо. Тобто, щоб з'ясувати, що ж власне ми маємо на увазі під назвою «Український світ», мусимо співставити відповідний культурно-цивілізаційний локус із іншими, у взаємодії з якими «Український світ» власне і постає як такий, що має щось спільне та відмінне.

Так, якщо «глобальний світ» містить усі наявні в дійсності культурно-цивілізаційні варіації, що зв'язані між собою в єдиному загальнолюдському історичному плині, то коли ми міркуємо на його рівні, то уніфікуємо усе багатоманіття культурно-цивілізаційних форм до певного спільного «загальнолюдського» знаменника. На такому глобальному вимірі доречно говорити і про загальнолюдські цінності, і про спільну загальнолюдську цивілізацію, абстрагуючись від конкретних контекстуальних обставин та складних взаємовідносин різних суб'єктів інтересів. Однак піднесення у міркуваннях до виміру «глобального» світу дає нам змогу відстежити темпоральні зміни у людських обставинах і світоглядних трендах. Тож, зви-

чайно, «український світ» у співставленні із «глобальним світом» губиться в своїх індивідуальних властивостях, але набуває співголосних сучасності (чи певним темпоральним відтинкам) якостей. «Український світ» співвідноситься з «глобальним» як конкретна окрема контекстуальна варіація загального самовираження людства, обмежена своєю специфічною емпірією та особливостями власне «українських» культурно-світоглядних засобів осягнення та артикуляції.

У зв'язку з євроінтеграційними процесами сучасної України особливої уваги набуває питання співвіднесення та взаємозв'язку «українського світу» з «європейським космосом». Та надгострою є проблема розрізнення «українського світу» та «руського міра», адже останній зусиллями його артикуляторів та носіїв прагне спростувати наявність «Українського світу» як окремого і самостійного (специфікованого власне українською мовою, культурою, історією, сучасністю) бутійного виміру та цивілізаційного шляху.

«Русскій мір» дуже болісно переживає поступову деокупацію «Українського світу» в духовному вимірі: Томос про автокефалію ПЦУ – найяскравіший приклад тотального несприйняття права України на самостійність релігійного життя і права вибору. Характерною ж особливістю «руського міра» як імперського експансивно-ідеологічного проекту є абсолютне підпорядкування усіх інституцій, включно з церковними, своїм стратегіям світового панування та тактиці використання їх як засобів провадження своєї політики. Звідси й спроби застосування релігійного чинника та церковних інституцій як зброї ведення гібридної війни Російської федерації з поневолення України. Тому з'ясування змістовного обсягу поняття «Український світ» в релігійних вимірах, як і чіткої демаркації історіографіч-

ного, політичного, цивілізаційного та світоглядного кордону між «українським світом» та «руським міром», є надважливим запобіжником використання релігійного чинника як можливої зброї в руках опонентів.

Варто зауважити, що ми могли б припустити, ніби існує якесь власне релігійне світосприйняття, абстраговане від конкретної мовно-культурної, подійно-історіографічної специфіки. Однак насправду це не так. Навіть кожна світова релігія, яка є глобальною за сенсово-змістовним та суспільно-історичним потенціалом, на етапі свого зародження безпосередньо формувалась у певному мовно, культурно, історично, суспільно і світоглядно визначеному ґрунті. Також і розвивалась кожна зі світових релігій в певному культурно-історичному шліні, трансформуючись та варіатизуючись залежно від конкретних світоглядних обставин. Тому справедливим буде твердження, що як релігійний фактор впливав на формування «Українського світу», так і локус «Українського світу» задавав умови (світоглядні, культурні, історичні), які впливали на історію релігій та конфесійне віровчення.

Про це красномовно свідчить приклад Хрещення Русі. З одного боку, прийняття Християнства державною релігією Русі кардинально змінило світоглядно-цивілізаційний вектор подальшого формування «Українського світу», а з іншого – вплинуло на переформатування глобальної політично-цивілізаційної мапи та на місце, роль, характер християнського виміру людського світу. А феномен двовір'я був, з одного боку, свідченням адаптації світової релігії – Християнства – до конкретного буттєвого контексту (Руського світу), а з іншого – демонстрував те, як буттєвий контекст конкретного «світу» впливає на світову релігію, надаючи останній певної життєвої форми та специфічної

душі, ментально спорідненої з народними віруваннями, висловлюваної конкретними уявленнями, відчуттями, переживаннями.

Тож ми наголошуємо на тому, що слід зважати на світоглядно-диспозиційну оптику: глобальну, культурну, цивілізаційну, історіографічну тощо. Для самовизначення віруючих українців важливими є не лише конфесійна парадигма. Але і те, яким чином ця конфесійна парадигма артикулюється в певному ціннісно-смысловому універсумі (культурно-історіографічному космосі певного народу). Ще важливіше прослідкувати, яким чином корелюється релігійна, конфесійна та церковна ідентичність з громадянською, а віра в Бога та сповідування Божих заповідей узгоджується із конкретною життєдіяльністю людини в цілком певній дійсності сучасної України.

Ми вже звертали увагу на кардинальну відмінність у структурах «Українського світу» та «Русского міра». Щонайперше така структурно-значеннева відмінність впливає із різних ціннісно-смыслових універсумів, в яких розгортається ціла культура народу та визначаються його базові світоглядні параметри. Також це різноспрямовані цивілізаційні проекти, які однак претендують на ту саму історичну спадщину, витлумачену взаємовиключними нараціями. Так, для «Українського світу» провідним буде епістемологічне спрямування – світ, світлом просвічений, осяжний світоглядом простір, освоєний і впорядкований «світ». Натомість «мір» актуалізує значенневий ряд підпорядкування простору, примирення окремих елементів системи з виділеною їм керівним центром функцією.

Для релігійних суб'єктів поняття «український світ» є, залежно від світоглядної локації їхнього інституційного самовизначення, або: 1) життєвим контекстом та земною

Батьківщиною, заповіданою Богом для господарювання, якщо мова йде про церкви та конфесії із центром формулювання точки зору, що міститься в координатах «Українського світу» (наприклад – ПЦУ, УГКЦ, ряд протестантських церков, що мають церковні центри в Україні, проповідують українською для сучасних українців з урахуванням української історіографії, певні інші конфесії, що історично пов'язані з народами, які належать Україні як автохтонні групи – кримли); 2) окремим випадком розгортання глобальних трендів, специфічною локацією місійного функціонування водночас, якщо ці релігійні суб'єкти мають свій ідентифікаційний світоглядний вимір поза «Українським світом» (наприклад РКЦ, ЦХСОД, бахаї та деякі інші конфесії); 3) умовною назвою частини «міра», з яким вони функціонально поєднані та якому світоглядно належні. Щонайбільше це стосується РПЦ в Україні, яка є частиною Російської Православної церкви та артикулятором кремлівської точки зору на українську ситуацію.

Ці параметри є надважливими для самовизначення громадян, адже релігія відіграє консолідуючу функцію, об'єднуючи своїх послідовників в той чи інший спосіб заради певної мети. Від цього залежить, як та чи інша конфесія впливає на те, громадянами якого світу вони почуваються та як діють стосовно «Українського світу».

Тому варто дослідити релігійні фактори сприяння і протидії – в різних конфесійних та організаційних виявах – процесам розбудови Українського світу, формування української ідентичності.

Під прикриттям формули про найбільшу повагу громадськості до релігійних спільнот (Церкви) серед різних суспільних спільнотних реалій дещо губиться роль деяких церков як згубного для формування й утвердження ук-

раїнської України фактору. Саме серед таких антиукраїнських організацій, успадкованих від СРСР, залишилися ще низка легально діючих антиукраїнських об'єднань. Що характерно, українські державні інституції не присікають іноді відверто ворожу діяльність цих інституцій, які прикриваються позначником «релігійна», пояснюючи це застереженням свободи релігії та церкви й невтручанням у внутрішньоцерковні справи. Хоча такі інституції іноді відверто виконують роль речників точки зору країни-агресорки й підтримуються інформаційно, інституційно, ресурсно позаукраїнськими стейкхолдерами. То ж перед дослідниками теми стоїть завдання не лише виокремити і підкреслити принципи та форми діяльності тих релігійних організацій, які сприяють розбудові українського світу, а й тих, хто налаштований ворожо – відкрито, а чи ж в різний спосіб завуальовано – щодо України та українства. Необхідно визначити шляхи ефективної протидії діяльності антиукраїнської псевдорелігійної опозиції.

В Україні частина віруючих активно включена в розбудову українського світу, в процеси утвердження української держави. Релігійні організації, не забуваючи про своє пряме призначення, всяк сприяють формуванню української ідентичності. Разом з тим, все ще наявна некритичність сприйняття вірянином того, що говорять священнослужителі релігійної спільноти, прихожанином якої він є (в тому числі й їх антиукраїнські сентенції). Зокрема серед прихожан УПЦ МП найбільше є тих, хто події на Сході України розглядає з точки зору оцінки їх Москвою, не визнає їх як агресію Росії, не сприймає богослужіння українською мовою, визнає вияв національної належності як служіння дияволу, оцінює Голодомор як покарання Бо-

же українців, а останнього російського царя Миколу II боготворять і возносять ледь не на рівень Ісуса Христа.

Сьогодні слід уважніше проаналізувати, чому ті чи інші релігійні організації продукують різне уявлення про майбутнє України. Одні декларують державницьку позицію, цілком усвідомлюють свою інституцію вміщеною в «Український світ», а у своїх вірян плекають відповідальну громадянську позицію. Натомість інші релігійні організації, що цілком легально діють в Україні, нехтують Українським світом у своїй риториці, іноді формують у своїх прихожан вороже ставлення до України як незалежного від імперських проектів глобального суб'єкта. Тож у функціонуванні деяких церковних інституцій маємо в тому чи іншому вияві чинника протидії процесам українського відродження, формування української ідентичності, утвердження буття незалежної і суверенної Української держави.

Поняття «Український світ» має цілком конкретне змістовне, культурно-історичне, цивілізаційно-векторне та подійно-контекстуальне наповнення. У релігійному вимірі «Український світ» отримує свій сакральний вектор, варіативно спроектований різними конфесіями, що визнають «Український світ» земною Батьківщиною, місцем місійної діяльності та буттєвою домівкою. Однак деякі конфесії нехтують чи намагаються спростувати «Український світ» як бутійний локус. І нам слід чітко зафіксувати кордони «Українського світу», які мають усвідомлюватись і конфесійними суб'єктами як умова їхнього вільного і відповідального функціонування в сучасній Україні. Пропонуємо застосовувати когнітивний ідентифікатор «Український світ» на позначення висловленого українською історіографією засобами української мови-ментальності-культури.

тури-традицій в українському ціннісно-смысловому універсумі (притаманна українській свідомості метафізично-аксіологічна система координат) подійно-життєвого локусу, який сприймається українською нацією (історично-само-свідомим суб'єктом) як освоєний дім буття.

Список літератури

«Русский мир» Кирила не для України. Збірка наукових статей / Ред. кол.: А. Колодний та ін. (2014). Київ : УАР. 343 с.

Арістова, А. (2007). Національна єдність у релігійній різноморідності – утопія чи місія української державності? В *В'ячеслав Липинський у сучасному прочитанні* / За заг. ред. Арістової А. В. Київ : НТУ. С. 20–29.

Арістова, А. (2016). ПостМайдан і процеси релігійної реідентифікації. В *Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень*. Хмельницький : ХНУ, С. 3–4.

Базик, Д. (2011). Неоязичництво в сучасних релігійних пошуках українців / Міжконфесійні відносини поліконфесійної України. *Українське релігієзнавство*. Спецвипуск 1. С. 248–257.

Горкуша, О. (2017). Християнські церкви незалежної України в їх функціональності на зрізі громадянської та церковної ідентичності. В *Функціональність релігії: Український контекст* / За ред. А. Колодного та Л. Филипович. Київ : УАР. С. 150–206.

Горкуша, О. (2019). Проблема співвідношення «цивілізаційної», «дійсної» та «церковної» ідентичності як виклик для релігійних суб'єктів – репрезентантів позаукраїнських церковних центрів. В *Релігійна безпека/небезпека України: збірник наукових праць і матеріалів* / За ред. А. Колодного. Київ : УАР. С. 47–58.

Сленський, В. (2002). *Релігія після комунізму (Україна в центрально-східноєвропейському контексті)*. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова. 420 с.

Колодний, А. (1996). *Релігійна духовність українця: вияви, постаті, стан: монографія*. Львів : Логос. 182 с.

Колодний, А. (2003). Національна церква як вияв національної ідентичності: український контекст. *Релігійна свобода : науковий щорічник*. № 6. С. 21–26.

Колодний, А. (2013). *Історіософія релігії*. Київ : УАР. 336 с.

Колодний, А., Филипович, Л. (2020). Релігія як важливий чинник національного життя українців. В *Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності: релігійний вимір*. Зб. наук. статей. Полтава : ПНПУ ім. В. Короленка. С. 28–41.

Маринович, М. (2003). *Українська ідея і християнство, або коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису*. Київ : Дух і Літера. 542 с.

Недавня, О. (2019). Релігійна та конфесійна ідентичність УГКЦ у контексті націдержавних інтересів українців. В *Держава і Церква в новітній історії України : зб. наук. ст.* Полтава : ПНПУ ім. В. Короленка. Вип. 7. С. 140–148.

Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних вимірах: український контекст. Кол. Моногр./ за ред проф. А.Колодного, Л.Филипович, А.Арістової (2021). Київ: УАР. 348 с.

Релігія і нація в суспільному житті України й світу / За ред. Л. Филипович (2006). Київ : Наукова думка. 286 с.

Річинський, А. (2002). *Проблеми української релігійної свідомості / Упорядники Колодний А., Саган О.* 3-є вид. Тернопіль : Укрмедкнига. 448 с.

Саган, О. (1996). Українське православ'я: історіософське осмислення феномену. *Українське релігієзнавство*. № 1. С. 8 – 17.

Саган, О. (2001). *Національні прояви православ'я: український аспект*. Київ : Світ Знань. 255 с.

Титаренко, В. (2019). Релігійна ідентичність як проблема сучасного суспільства. В *Київські філософські студії: Матеріали наукової конференції / За заг. ред. проф. Р. О. Додонова*. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка. С. 161–163.

Филипович, Л. (2010). Етнорелігійна ідентичність: визначення і збереження. В *Релігія – Світ – Україна: колективна монографія : в 3-х кн.* Кн. І. Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу. Київ : УАР. С. 228–237.

Филипович, Л. (2016). *Культура релігійного життя. Вибрані праці // Упоряд. Г. Филипович; ред. А. Колодний*. Київ : УАР. 584 с.

Филипович, Л. (2019). Ідентичності за умов глобалізації: від політики розрізнення до політики визнання. В *Суспільство,*

держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький: ХНУ. С. 94–96.

Филипович, Л., Горкуша, О. (2016). Голос Церкви: аксіологічні виміри релігійної риторики на Майдані 2013–2014 років. *Філософська думка*. № 4. С. 87–103.

Шевченко, В. (2008). Роль релігії в ідентифікації українського народу і провідні тенденції церковно-релігійного розвитку сучасної України. *Релігія та соціум*. № 1. С. 125–128.

Яроцький, П. (2017). Розуміння і формування національно-релігійної ідентичності українців. В *Державотворення і помісність Церкви: історичні процеси та сучасні реалії*. Луцьк: ВПА. С. 307–321.

Яроцький, П. (2018). Витоки української релігійної і культурної ідентичності з Київського християнства. В *Авраамічні релігії в Україні у визнанні плюралізму і толерантності як чинників утвердження релігійної ідентичності*. Галич: Нац. Заповідник. С. 14–27.

References

"Russian World" of Kiril is not for Ukraine. Collection of scientific articles / Ed A. Kolodnyi and others. (2014). Kyiv: UARR. 343 p.

Aristova, A. (2007). Is national unity in religious diversity a utopia or a mission of Ukrainian statehood? In *Vyacheslav Lypynsky in modern reading* / Ed. Aristova A.V. i Kyiv: NTU. Pp. 20–29.

Aristova, A. (2016). PostMaidan and the processes of religious re-identification. In *Society, State and Church in the spectrum of interdisciplinary research*. Khmelnytsky: KhNU, Pp. 3–4.

Bazik, D. (2011). Neo-paganism in modern religious searches of Ukrainians. *Ukrainian religious studies*. Special Issue 1. Pp. 248–257.

Fylypovych, L. (2010). Ethnoreligious identity: definition and preservation. In *Religion – World – Ukraine: collective monograph: in 3 books*. Book I. Religion in the world of cultural and civilizational dialogue. Kyiv: UARR. Pp. 228–237.

Fylypovych, L. (2016). *Culture of religious life. Selected works* / Ed. A. Kolodnyi. Kyiv: UARR. 584 p.

Fylypovych, L. (2019). Identities in the context of globalization: from the policy of distinction to the policy of recognition. In *Society, State and Church in the spectrum of interdisciplinary research*. Khmelnytsky: KhNU. Pp. 94–96.

Fylypovych, L., Horkusha, O. (2016). The Voice of the Church: Axiological Dimensions of Religious Rhetoric on the Maidan 2013–2014. *Philosophical thought*. № 4. Pp. 87–103.

Horkusha, O. (2017). Christian churches of independent Ukraine in their functionality on the cut of civic and ecclesiastical identity. In *The Functionality of Religion: The Ukrainian Context* / Ed. A. Kolodnyi and L. Fylypovych. Kyiv: UARR. Pp. 150–206.

Horkusha, O. (2019). The problem of the ratio of "civilizational", "real" and "church" identity as a challenge for religious entities – representatives of non-Ukrainian church centers. In *Religious Security / Danger of Ukraine: a collection of scientific papers and materials* / Ed. A. Kolodnyi. Kyiv: UARR. Pp. 47–58.

Kolodnyi, A. (1996). *Religious spirituality of Ukrainians: manifestations, figures, condition: monograph*. Lviv: Logos. 182 p.

Kolodnyi, A. (2003). The national church as a manifestation of national identity: the Ukrainian context. *Religious freedom: a scientific yearbook*. № 6. S. 21–26.

Kolodnyi, A. (2013). *Historiosophy of religion*. Kyiv: UARR. 336 p.

Kolodnyi, A., Fylypovych, L. (2020). Religion as an important factor in the national life of Ukrainians. In *Contemporary problems of national and cultural identity: the religious dimension*. Coll. scien. articles. Poltava: PNP named by V. Korolenko. Pp. 28–41.

Marynovych, M. (2003). *Ukrainian idea and Christianity, or when the colored horses of the apocalypse gallop*. Kyiv: Spirit and Letter. 542 p.

Nedavnia, O. (2019). Religious and confessional identity of the UGCC in the context of national interests of Ukrainians. In *The State and the Church in the recent history of Ukraine*: Coll. scien. articles. Poltava: PNP named by V. Korolenko. Iss. 7. Pp. 140–148.

Religion and nation in the public life of Ukraine and the world / Ed. L. Fylypovych (2006). Kyiv: Scientific thought. 286 p.

Religious identities in their essence and confessional dimensions: Ukrainian context. Coll. monograph / Ed. A. Kolodnyi, L. Fylypovych, A. Aristova (2021). Kyiv: UARR. 348 p.

Richynskiy, A. (2002). *Problems of Ukrainian religious consciousness* / Ed. Kolodnyi A., Sagan O. 3rd ed. Ternopil: Ukrmed-knyha. 448 p.

Sagan, O. (1996). Ukrainian Orthodoxy: a historiosophical understanding of the phenomenon. *Ukrainian religious studies*. № 1. Pp. 8-17.

Sagan, O. (2001). *National manifestations of Orthodoxy: the Ukrainian aspect*. Kyiv: The World of Knowledge. 255 p.

Shevchenko, V. (2008). The role of religion in the identification of the Ukrainian people and the leading trends in church and religious development of modern Ukraine. *Religion and society*. № 1. Pp. 125-128.

Tytarenko, V. (2019). Religious identity as a problem of modern society. In *Kyiv Philosophical Studies: Proceedings of the Scientific Conference* / Ed. O. Dodonov. Kyiv: Borys Hrinchenko University of Kyiv. Pp. 161-163.

Yarotskiy, P. (2017). Understanding and formation of national and religious identity of Ukrainians. In *State formation and locality of the Church: historical processes and modern realities*. Lutsk: VPA. Pp. 307-321.

Yarotskiy, P. (2018). Origins of Ukrainian religious and cultural identity from Kyiv Christianity. In *Abrahamic religions in Ukraine in the recognition of pluralism and tolerance as factors in the establishment of religious identity*. Halych: National Reserve. Pp. 14-27.

Yelenskiy, V. (2002). *Religion after communism (Ukraine in the Central and Eastern European context)*. Kyiv: NPU named after M. Dragomanova. 420 p.

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ «УКРАЇНСЬКОГО СВІТУ»: МІСЦЕ ТА РОЛЬ РЕЛІГІЇ

Vita Tytarenko

THEORETICAL AND PRACTICAL DIMENSIONS OF THE "UKRAINIAN WORLD": PLACE AND ROLE OF RELIGION

Анотація. В статті розглядається питання онтології українського соціуму в контексті потенційного його виходу із стану сингулярності – він (соціум) має шанс перетворитися на щось позитивно інше, або так і залишитися у стані радикального збурення із суттєво зміненим порядком речей, явищ, очікувань, сподівань. Цей процес характеризується наступною контроверсійністю: 1) наявністю високого ризику деструктивних змін, які мають релігійну основу; 2) наявністю потенціалу конструктивних змін, досвіду, накопиченого та апробованого самою історичною присутністю релігії.

Автор пропонує (з філософсько-релігієзнавчих позицій) пошук життєздатних і емпірично дієвих концептів, спроможних об'єднати громадян країни (у їх етнічній, культурній, релігійній тощо багатоманітній ідентичності) у прагненні вивести український соціум із стану сингулярності в новій якості, з перспективами позитивних змін.

В статті аналізуються окремі теоретичні аспекти поняття «Український світ», яке стає актуальним в середовищі релігієзнавців і його співвіднесеність з поняттями «нація», «українська нація», «етнічна нація», «громадянська (політична) нація», «національна ідея», «національна держава» тощо. В широкому розумінні «Український світ» може розглядатися як

простір єднання, співставний із загальнонаціональною ідентичністю, де індивід ототожнює себе з певними символами, цінностями, історією, територією, культурою, а також з державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Таке розуміння концепту «Український світ» логічно виводить нас на необхідність аналізу практичної його складової. Послуговуючись даними соціологічних опитувань, статистичними даними, інтерв'ю, прикладами діяльності релігійних організацій і об'єднань, автор аналізує місце релігії в цьому просторі єднання, її потенціал, ризики, виклики.

Висновується, що «Український світ» як простір єднання може і здатен формуватися за умов: 1) адекватної і зваженої політики з боку, перш за все, української держави відповідно до Конституції, чинного законодавства, без преференцій для окремих конфесій (особливо на місцях), як шлях формування довіри до органів влади з боку конфесій; 2) розуміння і усвідомлення з боку представників церков і релігійних організацій своєї відповідальності перед українським суспільством, базування на універсальних загальнолюдських цінностях, здатних об'єднати українців, та реалізація цих цінностей через практичну діяльність в суспільстві.

Ключові слова: сингулярність, «Український світ», релігія, ризики, ідентичність, конфесія, нація, цінності.

Abstract. The article considers the issue of ontology of Ukrainian society in the context of its potential exit from the state of singularity. It (society) has a chance to turn into something positively different, or to remain in the state of radical perturbation, with significantly changed order of things, phenomena, expectations and hopes. This process is characterized by the following controversy: 1) the presence of a high risk of destructive changes that have a religious basis; 2) the presence of the potential for constructive changes and the experience accumulated and tested by the very historical presence of religion.

The author proposes search for viable and empirically effective concepts that can unite the citizens of the country in their ethnic, cultural, religious, etc. diverse identity in an effort to bring out Ukrainian society from the state of singularity with prospects for positive changes.

The article analyzes some theoretical aspects of the concept of "Ukrainian world", which becomes relevant among religious scholars and its correlation with the concepts of "nation", "Ukrainian nation", "ethnic nation", "civil (political) nation", "national idea", "nation state", etc. In a broad sense, the "Ukrainian world" can be seen as a space of unity, comparable to a national identity, where the individual identifies himself/herself with certain symbols, values, history, territory, culture, as well as with state and legal institutions, political and economic interests. This understanding of the concept of "Ukrainian world" logically leads us to the need to analyze its practical component. Using various data from opinion polls, statistics, interviews, examples of religious organizations and associations activities, the author analyzes the position of religion in this space of unity, its potential, risks, challenges.

It is concluded that the "Ukrainian world" as a space of unity can be formed under the conditions of: 1) adequate and balanced policy pursued, first of all, by the Ukrainian state in accordance with the Constitution, current legislation, without any preferences for individual denominations (especially on the ground), as a way to build trust in the authorities by confessions; 2) understanding and awareness of churches and religious organizations representatives their responsibility to Ukrainian society, based on universal values, that can unite, and the realization of these values through practical activities in society.

Key words: *singularity, "Ukrainian world", religion, risks, identity, confession, nation, values.*

Постановка проблеми. Події зими 2013–2014 років, анексія Криму і війна на Донбасі спричинили перехід

українського соціуму у той стан, який обґрунтовано вважається сингулярним. Минаючи широкі астрофізичні та математичні пояснення цього терміну, акцентуємо увагу на тому, що з поняттям сингулярності часто пов'язують ідею про неможливість передбачення майбутнього стану тієї чи іншої системи. Якщо ми говоримо про український соціум, то в категоріях сингулярності він перебуває в стані радикального збурення, із суттєво зміненим порядком речей, явищ, очікувань і сподівань, і має шанс як перетворитися на щось позитивно інше, так і залишитися у вимушено знайденому стані. Зважаючи на істотні зовнішні ризики – як військово-політичні та територіально-просторові, так і внутрішні, які з особливою гостротою проявляються у функціонуванні державних інститутів, варто об'єктивно визнати, що ризик деструктивних змін в країні є досить високим. Поза тим, важливо переконувати, що Україна не позбавлена й потенціалу конструктивних змін.

Мета статті полягає в прагненні філософсько-релігійнознавчого пошуку життєздатних і емпірично дієвих концептів, спроможних об'єднати громадян країни і вивести український соціум із стану сингулярності в новій якості. До завдань статті віднесено; 1) аналізування теоретичних та практичних вимірів «Українського світу» як простору єднання; 2) визначення місця та ролі у ньому релігії.

Виклад основного матеріалу. Українська інтелектуальна еліта усвідомлює (а чи ж, змушена усвідомлювати), що суспільство вже не задовольняють логічні пояснення подій, що відбуваються. Час і ситуація сингулярності вимагають життєздатних і емпірично дієвих концептів, спроможних об'єднати громадян країни (у їх етнічній, культурній, релігійній тощо багатоманітній ідентичності) і вивести український соціум із стану сингулярності в новій якості,

що забезпечить йому позитивні зміни з перманентним зростанням якості життя громадян. Звичайно, і це варто підкреслити, в українській гуманітаристиці напрацьовано потужний рівень осмислення фундаментальних питань об'єднавчої направленості – національна та етнічна ідентичність (М.Степико, М.Рябчук, В.Лісовий, Я.Верменич, Б.Петруньок та ін.), український національний характер, українська ментальність (Ю.Руденко, С.Хрипко та ін.), національна ідея (від М.Драгоманова, М.Грушевського, В.Липинського – до сучасників: А.Свідзинського, М.Михальченка, О.Забужко, О.Донія, О.Кочеткова та ін). Окрема тематика співвідношення національного і релігійного в українському соціумі розроблялася науковцями Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, зокрема у колективних монографіях «Релігія і нація в суспільному житті України» і світу» (2006), «Функціональність релігії: український контекст» (2011), «Свобода релігії і національна ідентичність» (2002), «Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст» (2021).

Практичними кроками, спрямованими на консолідацію українського соціуму, можна вважати проведення циклу Національний круглих столів «В єдності сила», одних з яких був присвячений напрямку «Віра і релігія». Саме релігійна складова як чинник розбудови українського світу в її можливостях, реаліях, перспективах і викликах постає об'єктом наших рефлексій. Можна погодитися з відомим політичним аналітиком О.Кочетковим у його твердженні, що «відсутність чіткої об'єднувальної функції не дозволяє вважати ані віру, ані мову базисом для виникнення національної ідеї всієї України» [Кочетков 2011: 16]. І дійсно, маємо приклади, коли мова чи релігія не були вираз-

никами основної приналежності до нації: Швейцарія й Канада мають різні мови, США і Німеччина мають різні релігії. Але продовження думки О. Кочеткова, з якою ми також погоджуємося, засвідчує визнання важливості, хоча й не вичерпності функціоналу мови й релігії [Там само]. На підтвердження думки можемо зауважити, що, наприклад, порушення рівноваги між національною і релігійною ідентичністю, коли релігійна виявляється сильнішою – вона здатна стати фактором послаблення держави, суспільства.

Чи є розділеність соціуму кризою? Поза сумнівом. Але чи, з необхідністю, це мусить бути катастрофою – питання відкрите. В сучасному глобалізованому світі на політичній мапі проблематично і навіть утопічно віднайти абсолютно гомогенну у всіх сферах країну. Поділи відбуваються за різними ознаками – політичними, соціальними, в тому числі й релігійними. Але, як зазначає відомий філософ, етнолог, спеціаліст у сфері національної безпеки М. Степико, «у таких суспільствах завдяки політичним і державним компромісам зберігається національна єдність» [Степико 2011: 101]. Як ілюстрація компромісів – Бельгія, Великобританія (з Північною Ірландією), Канада, Мексика, Індія (з її мусульманською складовою), Іспанія (з басками), Італія і навіть Росія. Важливим залишається усвідомлення, що об'єднання, консолідація соціуму можуть бути ситуативними – з різним походженням, спрямуванням і тривалістю [Там само]. Принагідно згадаємо безпрецедентний приклад феномену зародження громадянської церкви в період Майданних подій 2013-2014 рр., коли конфесійна приналежність відійшла на задній план, важливішим поставало завдання відстоювання громадянських прав і свобод. Але роль релігійного фактору не була однозначно консолідуючою: поряд з процесами організації й самоорга-

нізації відбувалися й процеси дезорганізації і дезінтеграції. В книзі Л. Филипович та О. Горкуші «Майдан і Церква» представлені релігійні документи, звернення, заклики релігійних лідерів до народу і до влади, неофіційні висловлювання й коментарі звичайних віруючих та пасторів, які зафіксували хронологію тих подій та реакцію і місце в них українських Церков у їх конфесійній різноманітності [Майдан 2014].

Розгортаючи розмірковування на означену тему, ми з необхідністю маємо схарактеризувати ще одне ключове поняття – «Український світ». Утримуючи в собі полісемантичність, це поняття означає: 1) в українознавстві – когнітивну метафору, асоціативно пов'язану з українською культурою; 2) в філософії – онтологічну реальність, узагальнену за певними ознаками (соціокультурними, етнонаціональними, суспільно-історичними, геоекономічними, геополітичними) в цілісність [Український]. В працях різних авторів існують дещо відмінні основи «українського Світу»: духовність і держава, українська культура і мова, національна економіка і розвинена соціальна сфера, українська наука та технології тощо (українознавство). Останнім часом це поняття активно обговорюється в середовищі релігієзнавців. Із виступу О. Горкуші на методологічному семінарі ми можемо зафіксувати його наступну дефініцію: ««Український світ» – це висловлений українською історіографією засобами української мови-ментальності-культури-традицій в українському ціннісно-смысловому універсумі (аксіологічний вимір) подійно-життєвий локус, який сприймається українською нацією (історично-самосвідомим суб'єктом) як освоєний дім буття... «Український» світ і в релігійних вимірах визначатиметься українським світоглядом та формулюватиметься українською мовою, куль-

турою, історіографією, сучасною подійною дійсністю» [Горкуша 2021]. Для нас це визначення поєднує цілу низку усталених в українській гуманітаристиці понять, зокрема, нація, українська нація, етнічна нація, громадянська (політична) нація, національна ідея, національна держава тощо. В широкому розумінні «Український світ» може розглядатися як простір єднання, співставний із загальнонаціональною ідентичністю, де індивід ототожнює себе з певними символами, цінностями, історією, територією, культурою, а також, що є важливим і для нашого подальшого викладу – з державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому прийняття своєї тотожності індивідом відбувається й на емоційному, чуттєвому рівні, що дозволяє нам розглядати «Український світ» як Гемайншафт (В. Тьонніс) – життєвим організмом, здатним, за словами дослідниці ідентичності націй М. Гібернау, «створити сентиментальний зв'язок і чуття належності серед своїх членів» [Гібернау 2021: 237]. В цьому контексті і в цьому зв'язку ми здатні краще зрозуміти й релігійний Гемайншафт як певне родинне, домашнє, взаємосолідарне, затишне співіснування.

Ми свідомі того, що, розмірковуючи наступним чином, можемо підпасти під дію принципу логіки, відомого як лезо Окками, який сформульований як методологічний принцип: «Те, що можна пояснити за допомогою меншого, не варто виражати за допомогою більшого». Іншими словами – не варто примножувати сутності. Також існує засторога, що «Український світ» ризикує стати калькою концепції «Руського міра», який є політичною концепцією, де релігія та культура стають заручниками політичних та геополітичних цілей. Таку думку, зокрема, обстоював в інтерв'ю о. Андрій Зелінський (радник Глави УГКЦ з питань

стратегії комунікації, заступник керівника Департаменту військового капеланства) [Зелінський 2021]. Однак, відповідне пояснення можемо віднайти в праці М. Степико, який зазначає, що «в російському науковому дискурсі (імперському за всіх часів) актуалізація етнічної проблематики кидає виклик цілісності та єдності російської нації, яка за її етнічної строкатості потребувала саме конструктивістських «скреп» її єдності (самодержавие, православие, народность)» [Степико 2020: 20], але «для більш-менш моноетнічних націй, таких як українська, важливою є «вкоріненість» нації і пріоритет етнотериторіального устрою державного життя» [Там само]. Тобто, поняття «Український світ» – це і реалізація соціального змісту національної ідеї, і використання об'єднувальної ролі державної мови, спільної історичної пам'яті, демократизація державної влади, культурних цінностей, умовно «ведення спільного господарства» тощо. І наше завдання (як уже зазначалося) – проаналізувати місце релігії в цьому просторі єднання, її потенціал, ризики, виклики.

Україна не раз поставала прикладом поліконфесійного співжиття її громадян. Відомий соціолог Х. Казанова, зазначав: «Україна – єдина європейська країна, яка наближається до американської моделі релігійного деномінаціоналізму» [Казанова 2019: 9]. Ця модель гуртувалася як на ліберальній законодавчій базі у сфері релігії, так і виразному плюралізмі основних християнських конфесій, жодна з яких не могла претендувати на гегемонію в загальноукраїнському масштабі [Там само]. За даними Звіту про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2020 (поданого Департаментом у справах релігій, національностей і меншин), нараховується 36796 релігійних організацій, які презентують понад 100 релігійних напрям-

ків. В свою чергу, соціологічний моніторинг стану і тенденцій розвитку релігійності українського суспільства, здійснюваний Центром О. Разумкова, засвідчує досить високий рівень релігійності у 2020 році – 67,9%. Найвищий рівень релігійності був зафіксований у 2014 році і становив 76% [Особливості 2020: 3]. Важливим консолідуючим фактором може слугувати досить високий рівень толерантності до сповідування різних релігій в українському суспільстві. Громадяни в більшості вважають, що «будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування» (57,2%) або «всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога» (24,5%); і лише 22% опитаних підтримали твердження «істинною є лише та релігія, яку я сповідую» (7%), або «право на існування мають лише традиційні для нашої країни релігії» (15%); сума цих відповідей практично не мінялася, коливаючись у діапазоні 20-22%. Загалом, переважно позитивним залишається ставлення громадян до найпоширеніших в Україні релігій і релігійних течій, до менш поширених і відомих – переважно байдужим; негативне ставлення до жодної з релігій чи релігійних течій не переважає [Там само].

Попри наступні показники, в контексті релігійної ідентичності українства, мабуть, не варто шукати підвалини консолідування «українського світу» на засадах конфесійної гомогенності. Але варто визначити позитив у тому, що українське суспільство не відчуває суттєвих перешкод для побудови простору взаємодії, саме з цієї ж причини поліконфесійності, хоча, об'єктивність вимагає тримати в пам'яті прецеденти, коли саме поліконфесійність (наприклад, у її православному вимірі) поставала причиною дезінтеграційних процесів в українському су-

спільстві. На жаль, це напряму пов'язано з іншою проблемою – конфліктом кількох ідеологій управління країною та груп, які їх обстоюють, використовуючи релігійний чинник. Політизація релігійного життя посилює негативні прояви й перешкоджає консолідації українського соціуму. За визначенням С. Здіорука, найчастіше конфліктність міжконфесійних і міжцерковних відносин обумовлюються майновими й територіальними претензіями, атмосферою конкуренції, різновекторними політичними симпатіями суб'єктів конфлікту [Здіорук 2011: 96]. Тобто, релігія в її інституалізованих формах не тільки стає віддзеркаленням ситуації в суспільстві, але і сама є втягнутою в ці процеси.

Контент аналіз інтерв'ю, зустрічей з представниками різних конфесій України, проведених в рамках інформаційно-методологічного семінару «Релігія в особах»¹, засвідчує, що, в першу чергу, релігія орієнтує своїх вірян, які є й громадянами України, на утвердження універсальних загальнолюдських цінностей, центральною серед яких є любов. Таку позицію озвучують, зокрема, представники ПЦУ, УГКЦ, РКЦ, низки протестантських напрямків, ґрунтуючись на біблійній істині, що «Бог є любов». Втілення любові до Бога через любов до людини, конкретизується в конфесійних соціальних наративах в такі цінності, як свобода і гідність, справедливість, соборність. Реалізація цих цінностей в «українському світі» як просторі єднання відкриває перспективи переходу на інший рівень розвитку українського соціуму – від національної та вузької релі-

¹ Семінар проводиться на базі відділу (відділення) релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України та кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка протягом кінця 2020 – початку 2021 рр. Отримано з вебсайт: <https://www.youtube.com/watch?v=9yybGwLlUug&list=PLD4ff6oXooZenZ7Ur6PFn5pWfAYKSdN9&index=13>

гійно-конфесійної ідентичності – до громадянської, державотворчої, що реалізуватиметься в прагненні інтегрувати християнські принципи у будову державності. Важливим в цьому контексті постає взаємоузгодження релігійної і громадянської складової, вихід українського соціуму на ті якісні зміни, які дозволять формування в межах «Українського світу» сфери самовиявлення і самоорганізації вільних громадян для відстоювання інтересів, прав і свобод людини. Щонайперше, маємо до того історичне підґрунтя, про яке М. Степико говорить, що «українці завжди були здатні на добровільне об'єднання в самоорганізовані та самокеровані структури і братства, артілі, гуртки, кооперативи, товариства, корпорації. Взагалі українська душа (всупереч трагічному історичному досвіду) демонструє величезну життєлюбність і життєздатність з орієнтацією на сьогодні» [Степико 2011: 270]. Прикладами таких громадських об'єднань в релігійній сфері є ВРЦіРО (Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій), ВРРО (Всеукраїнська рада релігійних об'єднань), Рада Євангельських протестантських церков України, Нарада представників християнських Церков України, Всеукраїнська Ради Християнських Церков, Рада представників Духовних управлінь і центрів мусульман України та інші, які конституються і сьогодні. Однак, в діяльності деяких із названих організацій, попри результативність та позитиви, присутні й такі ризи, як узурпування повноважень і «вибірковість» членства, прагнення диктувати «порядок денний», підміняти функції державних органів тощо. Отже, попри наявний потужний потенціал, високу довіру в суспільстві – вплив конфесій на формування громадянської складової в країні не є однорідним і достатньо ефективним. Як ми вже зазначали вище, релігія утримує в собі як потенціал кон-

солідуючого фактора, так і конфліктогенний потенціал. Рік 2004, а потім і 2013-2014 – продемонстрували здатність релігії як згуртовувати соціум, впливаючи на державну владу у прагненні відстояти громадянські права, так і здатність релігійних організацій виступати суб'єктом опозиції до влади.

Зрозуміло, що консолідаційна роль релігії посилюється в кризових ситуаціях соціальних, політичних потрясінь. Але потенціал конфесій – набагато ширший і здатен опановувати простір єднання в сферах, близьких кожній конфесії і кожному громадянину, незалежно від його віросповідних принципів. В одному з виступів єпископ РКЦ Станіслав Широкоградюк зазначав, що об'єднуючим, спільним началом для конфесійного гуртування має бути мораль, моральна поведінка – як кліру, так і мирян, що потрібно прищеплювати і чому потрібно вчити [Широкоградюк 2021]. До простору єднання він відносить і сферу релігійної освіти, підкріплюючи свою позицію прикладами спільних освітніх програм католицьких та православних священників (є приклади співпраці п'ятидесятницької і харизматичної конфесій, православної і мормонської церков). Не полишає своєї актуальності дієвість спільних соціально-харитативних програм. Великим об'єднавчим потенціалом для католиків, православних і протестантів залишається військове капеланство, особливо запотребоване в умовах російської агресії на Сході країни.

Тому, на нашу думку, важливо артикулювати «точки росту» для конфесій України як основу якісних змін на шляху консолідації українського соціуму. Ці «точки росту» становлять собою прописані цілі, що лягають в основу міжконфесійного діалогу і співпраці: практика військового і медичного капеланства, доопрацювання законодавчих

ініціатив (законопроекти «Про військове капеланство», «Про медіа», «Про захист персональних даних» тощо), спрощення механізму оформлення гуманітарної допомоги та ін.

Чи не найголовнішим в процесі формування «Українського світу» як простору єднання постає усвідомлення його не як чогось усталеного і назавжди фіксованого. Це, в першу чергу, процес, який вимагає спільних суспільно-громадянських зусиль для підтримки його у тих формах, які постають запотребованими нині українським суспільством. Важлива роль в цьому процесі відводиться й релігії в багатоманітті її конфесійних виявів. Відданість українців заповідям християнської віри (попри світський вектор розвитку держави) й нині підтверджується соціологічними опитуваннями, статистичними даними, формами активності і дієвості самих конфесій, їх включеністю в суспільні процеси. Але йдеться про ширше коло конфесій України – мусульман, іудеїв, Віру Бахаї, сучасне українське рідновірство тощо, які є вагомою складовою українського суспільства.

Висновок. Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що важливість цінностей свободи і демократії, гідності й справедливості підтримуються й поділяються практично всіма конфесіями України, що може й має бути використано як підґрунтя гуртування українського соціуму.

«Український світ» як простір єднання може і здатен формуватися за умов: 1) адекватної і зваженої політики з боку, перш за все, української держави – відповідно до Конституції, чинного законодавства, без преференцій для окремих конфесій (особливо на місцях), як шлях формування довіри до органів влади з боку конфесій; 2) розуміння і усвідомлення з боку представників релігійних

організацій своєї відповідальності перед українським суспільством, базування на універсальних загальнолюдських цінностях, здатних об'єднати українців та реалізація означених цінностей через свою практичну діяльність в суспільстві.

Список літератури

Гібернау, М. (2012) *Ідентичність націй*. К.: Темпора. 304 с.

Горкуша, О. (2021) Концепт «Український світ» як когнітивний ідентифікатор життєвого простору сучасних українців (філософсько-релігієзнавчий аналіз). Виступ на інформаційно-методологічному семінарі у відділі (відділенні) релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. URL: https://www.facebook.com/oksana.gorkusa/posts/3953200488052092?comment_id=3955793404459467&reply_comment_id=3955820077790133¬if_id=1614878695277947¬if_t=mentions_comment&ref=notif

Здіорук, С. (2011) Релігійні цінності у стратегії демократичного поступу української нації в новітню добу. В *20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього: мат-ли XI наук.-практ. конф.* К. : НАДУ. С. 89-107.

Зустріч-інтерв'ю з єпископом Станіславом Ширококордюком (2021). Інформаційно-методологічний семінар «Релігія в особах». Отримано з вебсайт:

<https://www.youtube.com/watch?v=9yybGwL1Uug&list=PLD4ff6oXooZe-nZ7Ur6PFn5pWfAYKSdN9&index=13>

Зустріч-інтерв'ю з о.Зелінським (2021). Інформаційно-методологічний семінар «Релігія в особах». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9yybGwL1Uug&list=PLD4ff6oXooZe-nZ7Ur6PFn5pWfAYKSdN9&index=13>

Казанова, Х. (2019). *Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація* /переклад з англ. Р.Скакуна. Львів: Видавництво УКУ. 348 с.

Кочетков, О. (2019) Трансформація національної ідеї: що важливіше – ідея чи саме трансформація? В *Трансформація української національної ідеї* / упоряд. О. Доній. К. : Наш формат. 464 с.

В. Титаренко. Теоретичні й практичні виміри «Українського світу»...

Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка (2014).
Упорядники Л.Филипович і О.Горкуша. К.: СаммитКнига. 656 с.

Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення
громадян України: тенденції 2000-2020рр. (Інформаційні матеріали)
(2020). Київ. 78 с.

Степико, М. (2011) Українська ідентичність: феномен і засади
формування. К. : НІСД. 336 с.

Степико, М. (2020) Українська ідентичність у глобалізованому
світі. Х.: Майдан. 258 с.

«Український світ». URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82

References

Gibernau, M. (2012) *The identity of nations*. К.: Tempora. 304 s.

Gorkusha, O. (2021) The concept of "Ukrainian world" as a
cognitive identifier of the living space of modern Ukrainians (philosophical and religious analysis). Speech at the methodological seminar in the department (department) of religious studies of the GS Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL:

https://www.facebook.com/oksana.gorkusa/posts/3953200488052092?comment_id=3955793404459467&reply_comment_id=3955820077790133¬if_id=1614878695277947¬if_t=mentions_comment&ref=notif

Zdioruk, S. (2011) Religious values in the strategy of democratic progress of the Ukrainian nation in modern times. In *20 years of independence of Ukraine: gains, losses and strategies of the future: mat-li XI scientific practice. conf.* К.: NADU. Pp. 89-107.

Meeting-interview with Bishop Stanislav Shirokoradiuk (2021). Methodological seminar "Religion in persons". URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9yybGwL1Uug&list=PLD4ff6oXooZe-nZ7Ur6PFn5pWfAYKSdN9&index=13>

Meeting-interview with Fr. Zelinsky (2021). Methodological seminar "Religion in persons". Retrieved from:

<https://www.youtube.com/watch?v=9yybGwL1Uug&list=PLD4ff6oXooZe-nZ7Ur6PFn5pWfAYKSdN9&index=13>

Casanova, J. (2019). *Religion in the modern world: pluralism, secularization, globalization*. English translation by Skakun. Lviv: UCU Publishing House. 348 p.

Kochetkov, O. (2019) Transformation of the national idea: what is more important – the idea or the transformation? In *Transformation of the Ukrainian national idea / order*. O. Doniy. K.: Our format. 464 s.

Maidan and Church: Chronicle of Events and Peer Review (2014). Compiled by L. Fylypovych and O. Horkusha. Kyiv: Summit Book. 656 p.

Peculiarities of religious and church-religious self-determination of citizens of Ukraine: tendencies of 2000-2020. (Information materials) (2020). Kyiev. 78 p.

Stepyko, M. (2011) *Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation*. K.: NISD. 336 s.

Stepyko, M. (2020) *Ukrainian identity in the globalized world*. Kh.: Maidan. 258 s.

"Ukrainian World". URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82

Соціологія релігії

УДК 27/28+46+364:7

Наталія Куліш

СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ЦЕРКОВ І КОНФЕСІЙ НА НИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ

Nataliia Kulish

SOCIAL SERVICE OF CHURCHES AND CONFESSIONS
IN THE FIELD OF PRESERVATION OF INDIVIDUAL
AND PUBLIC HEALTH OF MODERN UKRAINIANS

Анотація. *Статтю присвячено вивченню феномену соціального служіння церков і конфесій на ниві збереження індивідуального та громадського здоров'я сучасних українців. Зазначено, що включення релігійних організацій у сферу соціальної діяльності починається з її осмислення на теоретично-богословському рівні. Констатовано, що в українському контексті здійснюється міжконфесійна взаємодія на цій ниві, плідною є державно-конфесійне партнерство. Показано діапазон такої діяльності, сфери, види, формати її реалізації. Проаналізовано коло цільових груп, на які вона спрямована. Наведено приклади успішних форматів реалізації соціального служіння, зокрема, медико-місіонерське служіння, діяльність харитативних місій та благодійних фондів. Констатується той факт, що, здійснюючи соціальне служіння, церкви та релігійні організації намагаються охопити якомога ширше коло проблемних питань, ввести їх у правове поле держави задля поліпшення якості*

життя людей. Акцентується увага на тому, що активне включення релігійного загалу у сферу соціального передбачає його реакцію на нові виклики морально-етичного та медичного спрямування. У статті показано включеність церков та конфесій в контекст діяльності, спрямованої на усвідомлення цінності здорового способу життя, заняття спортом, і наведено приклади успішних форматів реалізації соціального служіння у цьому напрямку. Визначено також і тенденції та перспективи подальшого дослідження проблематики.

Ключові слова. Соціальне служіння, соціальні ініціативи, індивідуальне та громадське здоров'я, здоровий спосіб життя, медико-місіонерська діяльність, спорт.

Abstract. The article is devoted to the study of the phenomenon of social service of churches and denominations in the field of preserving the individual and public health of modern Ukrainians. It is noted that the inclusion of religious organizations in the sphere of social reality begins with its understanding at the theoretical and theological level. It is stated that in the Ukrainian context inter-confessional cooperation as well as the state-confessional partnership is carried out fruitfully at this level. There have been shown and analyzed the scope of such activity, spheres, types, formats of its realization and the range of target groups to which it is directed. Examples of successful formats of social service implementation, in particular, medical missionary service, charitable missions and charitable foundations are given in the research. The author finds out that in carrying out social service, churches and religious organizations try to cover as wide a range of issues as possible and introduce them into the legal field of the state, in order to improve people's quality of life. The active inclusion of the religious community in the social sphere implies its response to new challenges of moral, ethical and medical orientation. The inclusion of churches and denominations in activities aimed at understanding the value of a

healthy lifestyle, sports is shown in the article. There have also been identified trends and prospects for further research.

Keywords. *Social service, social initiatives, individual and public health, healthy lifestyle, medical missionary work, sports.*

Постановка проблеми. Критичний стан екосистеми, економічна та політична турбулентність, медична бідність, низький рівень особистісної культури та відповідальності – далеко невичерпний перелік ключових факторів, які впливають на невтішний стан здоров'я та низьку тривалість життя сучасних українців [Тривалість]. На тлі браку усвідомленого, ціннісного ставлення до свого життя та здоров'я 85 тисяч осіб щороку помирають від хвороб, спричинених курінням [85000 українців], 57,3% опитаних мають зайву вагу [Індекс 2020], 50% стверджують, що посередньо піклуються про власне здоров'я та не готові брати на себе відповідальність за його зміцнення, робити вибір на користь здорового способу життя [Індекс 2018].

Відтак проблема збереження індивідуального і громадського здоров'я вимагає активної суспільної уваги. Релігійний загаль як частина українського суспільства долучається до її розв'язання, адже соціальна діяльність є невід'ємним елементом життя церкви. Функціонально церкви та релігійні організації присутні в житті віруючої людини, мають достатньо високий рівень довіри, тому досить часто від них очікують реагування не лише на духовні запити особи, але й на проблемні аспекти соціальної дійсності, зокрема ті, що пов'язані з фізичним та ментальним здоров'ям його збереженням та охороною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці значну увагу приділяють дослідженню проблематики соціального служіння релігійних спільнот. Осмислення його сутності, напрямів, конфесійних виявів,

форм, мотивів знаходимо у працях І.Богачевської, Н.Гаврілової, В.Докаша, А.Колодного [Колодний 2012], В.Климова, В.Куриляк [Куриляк 2020], А.Литвинця [Литвинець 2015] О.Недавної, С.Присухіна, О.Сагана, В.Титаренко, О.Ткача, Л.Филипович, І.Фенно, О.Шепетьака, П.Яроцького та ін. За всієї значущості робіт цих авторів, на нашу думку, потребує подальшого вивчення, конкретизації та узагальнення соціального служіння на ниві збереження індивідуального та громадського здоров'я, позаяк цей напрям активно розвивається в релігійному середовищі в останні роки.

Мета статті. Метою нашої статті виступає встановлення дійсного, місця соціального служіння церков і конфесій на ниві збереження індивідуального та громадського здоров'я. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: дослідити найбільш поширені вияви та формати служіння, конфесійні ініціативи, базовані на усвідомленні цінності здорового способу життя та заняття спортом; визначити нові виклики морально-етичного, медичного спрямування, які потребуватимуть практичної участі конфесій та фундаментального богословського осмислення.

Виклад основного матеріалу. Суспільна практика сьогодення демонструє якісно нове місце, нові можливості, нове сприйняття релігійного сегменту в українському суспільстві, його теоретичну готовність та доволі активне практичне включення у здійснення цілої низки соціальних ініціатив, у тому числі спрямованих на збереження індивідуального та громадського здоров'я. Зазначена соціальна проблематика на теоретичному рівні все частіше рефлексується не лише в католицькому світі, з його більш як столітнім досвідом осмислення соціальних проблем, сис-

темними соціальними енцикліками та посланнями Пап (в останніх за часом, енцикліках Папи Франциска «Славен будь», «Усі брати» також йдеться про важливість збереження здоров'я, екосистеми, культивування здорового способу життя), а й в протестантизмі реалізована в сумісних та конфесійно-орієнтованих документах «Соціальній позиції протестантських Церков», «Резолюції Протестантських Євангельських Церков з нагоди святкування 500-річчя Реформації», «Основах соціального вчення Церкви Християн Адвентистів Сьомого Дня в Україні» тощо. Осмисленням православного бачення соціального служіння слугують документи: «Церква і світ на початку третього тисячоліття», «Основи соціальної концепції РПЦ». Фактичне входження українського православ'я (ПЦУ) в фарватер вселенського православ'я, відкриває можливість рефлексії новітньої соціальної доктрини «За життя світу: на шляху до соціального етосу Православної Церкви». Знаковим документом у цьому питанні для українських мусульман є «Соціальна концепція мусульман України».

Відмітною особливістю здійснення соціальної діяльності релігійними спільнотами є її вияв не лише на індивідуальному конфесійному рівні, але й на міжконфесійному – ВРЦіРО, де створено Комісію з питань соціального служіння. Наявність такого міжконфесійного органу уможливила дієву партнерську взаємодію релігійного сегменту з державою, Міністерством охорони здоров'я України та створення у 2009 році Громадської ради з питань співпраці із ВРЦіРО при зазначеній структурі. Впродовж співпраці ВРЦіРО та МОЗ релігійний загал долучався до пропонованих державою ініціатив, пов'язаних з оздоровленням суспільства, протидії епідемії, залежностей, популяризацією морального, здорового способу

життя, впровадженню медичної реформи та ін. За участі Громадської ради при Міністерстві охорони здоров'я України ухвалено «Етичний кодекс лікаря».

Соціальне служіння релігійних спільнот на ниві охорони здоров'я доволі широкоаспектне, його діапазон постійно розширюється у сферах, видах, форматах діяльності, охоплює дедалі ширше коло цільових груп: літні люди, які є чи не найбільш вразливою групою населення, саме вони найчастіше потребують надання медичної допомоги, опіки та догляду; різновікові групи осіб, уражених важкими недугами та їх близькі, інваліди досить часто не можуть обійтися без паліативної, морально-духовної підтримки; воїни АТО-ООС (російсько-української війни) відчують необхідність підтримки у процесі лікування чи реабілітації; особи, які опинилися у складних життєвих умовах або обставинах, жертви війни, що потребують відновлення віри у себе, людей та ін.

Особливістю соціальної діяльності релігійних спільнот є розуміння ними такого служіння як дару Всевишнього. Відтак Він нібито є присутнім в їх земному служінні [Колодний 2012: 194].

Впродовж останніх десятиліть церкви та конфесії активно долучалися до реалізації державної політики, спрямованої на запобігання шкідливому вживанню алкоголю населенням, тютюнопаління, боротьби з наркозалежністю, формування стимулів щодо здорового способу життя, протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, туберкульозу, гепатитів, пандемії COVID-19 тощо.

Конструктивний міжконфесійний діалог в сфері подолання й протидії епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні, який розпочався 2005 року, уможливив безпосереднє включення у такий процес релігійних організацій. Конфесії України

виступали організаторами численних заходів та проєктів, священнослужителі та активні парафіяни були учасниками конференцій, круглих столів, навчальних семінарів, долучалися до організації інформаційної та інформаційно-просвітницької діяльності, створення реабілітаційних центрів, опіки над ВІЛ-інфікованими. Зусилля релігійної царини у цьому напрямку не залишилися поза увагою суспільства, в останньому за часом авторитетному соціологічному дослідженні йдеться, що 53-42,7% українців не згодні з твердженням, що релігійні діячі стоять осторонь гострих соціальних проблем сучасності, у тому числі СНІДу [Особливості 2020: 43]

Дієві напрацювання, результативність такої діяльності стала можливою, завдячуючи системному окресленню концепцій, стратегій, планів. Так у «Стратегії церков і релігійних організацій України у сфері громадського здоров'я та протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу» на період до 10 років (2020-2030 рр.) [Стратегія] визначено не лише ключові пріоритети, засади та напрями діяльності, але акцентовано на проблемні лакуни з поміж яких: недостатній рівень залучення всіх конфесій у спільний діалог; брак постійної та ефективної комунікації всередині церков та релігійних організацій; порівняно невисока пріоритетність проблеми ВІЛ-інфекції та супутніх захворювань, серед інших проблем; неусвідомлення переваг співпраці між релігійними спільнотами та іншими секторами суспільства; недостатній рівень знань священнослужителів; відсутність постійно діючого ресурсного центру для регулярного обміну інформацією, комунікації тощо [Там само].

Знаковою подією 2020 року у руслі розуміння важливості зазначеної проблеми, готовності відповідати на виклики, які пов'язані із ВІЛ/СНІД, стало приєднання

релігійних організацій України до Глобального Партнерства по усуненню всіх форм стигми та дискримінації, пов'язаних з ВІЛ. Церкви, конфесії зобов'язуються: надавати підтримку в забезпеченні прав людини та реалізації юридичних зобов'язань, що підтримують належний рівень життя ЛЖВ; виступати проти норм та законів, які по своїй природі є дискримінаційними по відношенню до ЛЖВ; проводити інформативні заходи серед релігійних громад щодо ВІЛ/СНІД; підтримувати проведення профілактичних заходів поміж релігійних громад щодо ВІЛ/СНІД; сприяти залученню членів релігійних громад до тестування на ВІЛ/СНІД, тощо [Українські].

Новим викликом для світу та України стала пандемія COVID-19. Слід зазначити, що релігійний загал України продемонстрував значний рівень активності у боротьбі з поширенням вірусу. В умовах кризи, релігійні організації підтвердили позицію надійного партнера держави, долучившись до мобілізації різноманітних ресурсів для реалізації соціальних, гуманітарних проєктів локального та загальнонаціонального масштабу. Окрім того, більшість церков і конфесій не стали на шлях «ковід-дисидентства» [Церква] в умовах карантинних обмежень та проявили доволі високий рівень самодисципліни, тверезого розуміння загроз, привнесених вірусною інфекцією, тим самим формуючи приклад соціальної відповідальності за збереження життя та здоров'я людини.

Фактично можна говорити про два ключові напрямки соціально значущого служіння релігійних організацій у карантинний період – багатовекторна робота з населенням та допомога медичним закладам [Соціально 2020: 2]. Загалом зазначена діяльність реалізовувалась сепаративно, конфесійно відособлено, однак надзвичайно

широкоформатно. Так, УГКЦ, координуючи роботу власних структурних підрозділів, створила антикризовий центр протидії пандемії, активізувала діяльність благодійного фонду «Карітас-Україна», задіяла потенціал медичного капеланства та волонтерства, різноманітні форми адресної соціальної та духовної підтримки, реалізувала корисних ініціатив на суму, що перевершує 5 млн. грн. [Там само: 5]. Діяльність ПЦУ, з поміж іншого, спрямовувалась на виготовлення та розповсюдження антисептичних та індивідуальних засобів захисту. Українські мусульмани за підтримки ДУМУ «Умма» в умовах надзвичайної ситуації займалися поширенням продуктових наборів різним категоріям населення, вдалося адресно спрямувати понад 5000 тисяч продуктових наборів у 14 областях. УПЦ брала участь у розв'язанні проблем, обумовлених COVID-19 за участі фонду Покров [Ініціативи].

Однак були і непоодинокі локальні приклади консолідованих зусиль багатьох конфесій, зокрема реалізація проектів «COVчег» [Міжконфесійний] та «Створення належних умов лікування хворих та сприяння у боротьбі з поширенням коронавірусної інфекції COVID-19» [На Вінничині].

Заслуговує на увагу ще одна форма реалізації соціального служіння, яка в останні два десятиліття набуває значного поширення в середовищі релігійних спільнот – медико-місіонерська діяльність, першість у якій і надалі посідають протестантські конфесії. Це насамперед функціонування реабілітаційних центрів з профілактики та лікування наркоманії, паління, алкоголізму, лудоманії, номофобії, комп'ютерної та інтернет залежності, центрів оздоровлення та відпочинку, здорового способу життя, магазинів здорового харчування, організації виставок здоров'я

[Куриляк 2020: 41-42] Набувають популярності засновані конфесіями ліцензовані відповідно до законодавства України мобільні [Внесок] та стаціонарні клініки, з надання широкого спектру медичних послуг [Клініка]. Відкриття в конфесійних освітніх закладах шкіл реабілітаційної медицини та на їх основі магістерських програм [УКУ]. Мотивацією для реалізації медико-місіонерської діяльності стало включення у неї медичних працівників, адже медична галузь – складова частина турботи про інтегральність людського життя і здоров'я: Християнська медична асоціація України, Асоціація лікарів католиків, Асоціація медиків християн, Товариство православних лікарів цілителя Пантелеймона, Асоціація арабських лікарів України, Асоціація капеланів в охороні здоров'я – далеко не повний їх перелік.

Соціальне служіння релігійних спільнот на ниві збереження та охорони суспільного та індивідуального здоров'я супроводжується потужною підтримкою конфесійних харитативних місій та благодійних фондів: Карітас-Спес, Карітас України, Елеос України, АДРА України, Покров, Варнава та ін. Діяльність зазначених структур є доволі успішною і цілком корелюється з розумінням основного сенсу релігії, яке побутує в суспільстві. За результатами «Світового дослідження цінностей 2020 в Україні» 77,4-83,7% українців вбачають основний сенс релігії у тому, щоб робити добро іншим людям [Світове 2020: 146]. Відтак діяльність вищезазначених структур реалізується за рахунок добровільних пожертвувань приватних осіб та організацій, віруючих різних конфесій, міжнародних донорів. Завдяки їх підтримці відбувається системна закупівля медикаментів, медичного обладнання для закладів охорони здоров'я різних куточків України, допомога у підвищенні кваліфікації лікарів, особливо прифронтової

зони, надання адресної допомоги на лікування та реабілітацію різним категоріям людей уражених важкими недугами, пораненим воїнам АТО-ОСС, допомога людям з інвалідністю, людям похилого віку та ін. Вагомою складовою діяльності вищезазначених фондів та місій є наявність людського потенціалу – волонтерів, фахових спеціалістів (лікарів, молодшого сестринського персоналу, соціальних працівників, психологів), невеликих груп віруючих та просто небайдужих людей, готових надавати адресну медичну, патронажну, паліативну допомогу.

Реалізуючи соціальне служіння, церкви та релігійні організації намагаються охопити якомога ширше коло проблемних питань, вирішення яких на часі та дозволить поліпшити якість життя людей. Зокрема йдеться про пацієнтів зі смертельними захворювання, намагання мінімізувати їх страждання, надати всебічну медичну, психосоціальну і духовну підтримку у форматі паліативної допомоги, медичного капеланства. Примітним є міжконфесійний підхід до вирішення зазначеної проблематики, спільні зусилля по уведенню такої діяльності в правове поле держави [Громадська]

Релігійний загал, демонструючи активне включення у сферу соціального, стикається з новими викликами морально-етичного, медичного спрямування: трансплантація, штучне переривання вагітності, імунізація, легалізація канабісу, штучне запліднення, генна терапія, ДНК діагностика, зміна статі, евтаназія – далеко не вичерпний перелік проблем, які не лише потребують фундаментального богословського осмислення в релігійному середовищі, вироблення виваженої, ґрунтовної, суголосної з основами віровчення та часу конфесійної позиції, але й нагального, доступного роз'яснення в середовищі віруючих. На нашу

думку, адекватна відповідь на «виклики часу» виявить здатність церков, конфесій бути сучасними, зрозумілими, відтак затребуваними у подальшому поступі українського суспільства, розвитку його духовного життя.

Суголосною з нашою темою є й інша проблема. Соціальне служіння церков та конфесій в контексті діяльності, спрямованої на усвідомлення цінності здорового способу життя, заняття спортом.

Першими сучасними християнськими організаціями в Україні, що запровадили спорт як окремий напрям своєї діяльності, були протестантські конфесії, саме вони напрацювала необхідний для успішного ведення цієї справи досвід. Застосовуючи доступні й популярні серед молоді ігрові види спорту (футбол, волейбол, баскетбол, настільний теніс, шахи й інші), конфесії засновували парафіяльні спортивні гуртки та клуби, організовуючи «внутрішні» і відкриті парафіяльні змагання. Багато з них продовжують існувати в сьогоденні: «Альфа і Омега», «Асоціація молодих християн», «Молодь за Христа», «Атлети в дії» [Литвинець 2015: 19]

В останні десятиліття особливою активністю у цьому напрямку відзначається УГКЦ, де у 2015 році при Комісії УГКЦ у справах мирян створено відділ душпастирства спорту. Доброю традицією конфесії стало системне проведення змагань з міні-футболу серед священників, екуменічні турніри з настільного тенісу, чемпіонати з шахів, щорічні з 2013 року священицькі лижні змагання, товариські футбольні зустрічі між духовенством та воїнами ЗСУ, залучення священнослужителів у ролі рефері на благодійних футбольних іграх, організація конфесійно орієнтованих спортивних команд для дітей та молоді, організація велопрощ та ін.

Системно долучаються до популяризації здорового способу життя, заняття спортом українські мусульмани, які організовують шахматні турніри, мандрівки вихідного дня, дитячі та підліткові оздоровчі табори, підтримують юнацькі футбольні команди локального та регіонального рівнів.

Ще одним аспектом соціального служіння релігійних організацій в контексті діяльності, спрямованої на усвідомлення цінності здорового способу життя, заняття спортом, є персоніфікованість такого служіння, де безпосереднім прикладом постає стиль життя священнослужителів. Варто зазначити, що, з одного боку, таке позиціонування є дещо новим для сприйняття як у релігійному середовищі, так і в суспільстві загалом, з іншого – на таке служіння є суспільний запит і готовність «ламати стереотипи» [Отець] стосовно священників як виключно духовних осіб, без натяку на будь-які мирські уподобання, захоплення чи інтереси. Досить часто особиста ініціатива священнослужителя стає своєрідним «спортивним локомотивом» на локальному рівні, для села чи містечка [Забивайте], або й на глобальному, для держави загалом, заохочуючи молодь до здорового способу життя, заняття спортом. І таких персоніфікованих прикладів є чимало: священник УГКЦ здолав 80-кілометровий гірський ультрамарафон [Священник], переміг на Кубку світу з пауерліфтингу [Настоятель], зайняв друге місце в чемпіонаті США з дзюдо [Український], організував велопробіг, займається спортивним голубівництвом, організував спортивний табір для молоді тощо. Цінним у цьому є сам факт розуміння спорідненості спорту та духовних речей, які досить часто тісно пов'язані, невід'ємні, проявляючи зусилля над своїм тілом у спорті людина заявляє про спроможність пра-

цювати над собою і в духовному плані. Окрім цього, зазначена діяльність не може не впливати і впливає на формування позитивного іміджу церкви загалом, осучаснює її, насамперед в очах молодих людей, посилює довіру до неї.

Долучаються до формування здорового способу життя, популяризації спорту православні, однак у цьому випадку йдеться скоріше про локальні приклади та персональну ініціативу окремих священників, а не зацікавлену політику церков. Благодійні футбольні матчі за участю священнослужителів, очолювані ними велопрощі за здоровий спосіб життя, забіги приурочені пам'ятним історичним подіям – локальні акції ПЦУ [Активний].

Підтвердженням спорідненості релігії та спорту є приклад священнослужителя УПЦ володаря 64 золотих медалей світових чемпіонатів і національних першостей з пауерліфтингу [Спорт]. Мирське захоплення настоятеля, його спортивні досягнення – яскравий приклад демонстрації цінності земного життя, особливо для молодих людей, які перебувають у процесі вибудови моральних та світоглядних імперативів, запорука їх здорової соціалізації, водночас інтерес до мирського захоплення священнослужителя, уможливило специфічний вид долучення молоді до релігії – через спорт. Користується популярністю у підлітків, створена з ініціативи десантника-інструктора священнослужителя православна військово-патріотична парашутно-десантна школа, де навчаються військовій справі юнаки й дівчата, окремі з яких в сьогоденні виконують військовий обов'язок в складі військ та спецпідрозділів АТО-ООС [Вінницькі]. На нашу думку, зазначені конфесійні та персоніфіковані ініціативи у цьому напрямку мають неабиякий потенціал. Подальша реалізація діяль-

ності, спрямованої на утвердження здорового способу життя, популяризації спорту, позитивно впливатиме не лише на сприйняття персони священнослужителя, але й на імідж церков та конфесій загалом.

Висновки. Таким чином, реалізація соціального служіння церков і конфесій на ниві збереження громадського та індивідуального здоров'я засвідчує їх активне практичне включення у здійснення цілої низки соціальних ініціатив. Соціальне служіння у цьому напрямку доволі широко-аспектне, його діапазон постійно розширюється, охоплює дедалі більше коло цільових груп.

Церкви та конфесії активно долучаються до реалізації державної політики, спрямованої на запобігання шкідливому вживанню алкоголю населенням, тютюнопаління, боротьби з наркозалежністю, формування стимулів щодо здорового способу життя, протидії епідемії ВІЛ/СНІДу, туберкульозу, гепатитів, пандемії COVID-19 тощо.

Досить поширюваною формою реалізації соціального служіння в останні два десятиліття стала медико-місіонерська діяльність, першість у якій і надалі займають протестантські конфесії. Відмітною особливістю сьогодення є заснування та діяльність конфесійних харитативних місій та благодійних фондів.

Реалізуючи соціальне служіння, церкви та релігійні організації намагаються охопити та ввести у правове поле держави якомога ширше коло медичних та дотичних до них проблемних питань, вирішення яких на часі та дозволить поліпшити якість життя людей.

Водночас релігійний загал, демонструючи активне включення у сферу соціального, стикається з новими викликами морально-етичного, медичного спрямування, які

потребують фундаментального богословського осмислення в релігійному середовищі, вироблення виваженої, ґрунтовної, суголосної з основами віровчення та часу конфесійної позиції, нагального, доступного роз'яснення в середовищі віруючих.

Недостатньо апробованим в окремих церквах та конфесіях залишається соціальне служіння, базоване на усвідомленні цінності здорового способу життя та заняття спортом.

Зважаючи на активний розвиток вищезазначеного досвіду соціального служіння релігійних спільнот України, позитивного впливу на суспільство, актуальним є його подальше дослідження та узагальнення.

Список літератури

Активний біг заради пам'яті: священик з односельцями пробіг 18-кілометрову дистанцію. (2019). URL: <https://petropavlivka.city/read/rayon/34447/aktivnij-big-zaradi-pamyati-svyaschenik-z-odnoselcyami-probig-18-kilometrovu-distanciyu>

Вінницькі священики вчать стрибати з парашутом. URL: <http://i-vin.info/news/vinnytski-svyashchenyky-vchat-strybaty-z-parashutom-7026>

Внесок євангельських християн у медицину та здоров'я. (2017). URL: <https://poklik.org/vnesok-yevangelskyh-hrystyyan-u-medytsynu-ta-zdorovya/>

Громадська рада при МОЗ впроваджуватиме медичне капеланство в Україні. (2019). URL: <https://vrci.ro.org.ua/ua/news/public-council-moz-health-care-ukraine>

Забивайте, отче, забивайте! (2020). URL: <https://novazoria.com.ua/?p=2892>

Ініціативи Міжнародного благодотворительного фонду Вадима Новинського в честь Покрова Пресвятої Богородиці и

бизнесов группы Сمارт-Холдинг в борьбе с коронавирусом. (2020) URL: <https://fondpokrov.org.ua/ru/borba-s-koronavirusom/>

Індекс здоров'я. Україна – 2018: Результати загальнонаціонального дослідження. (2018).

URL: http://health-index.com.ua/zvit_index_2018_ukr.pdf

Індекс здоров'я. Україна – 2019: Результати загальнонаціонального дослідження. (2020).

URL: http://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf

Клініка «Ангелія». (2020). URL: <https://angelia.ua/>

Колодний, А.М. (2012) Мотиви і форми соціального служіння конфесій України. В *Практичне релігієзнавство*. С. 93-201.

Куриляк, В. (2020) Напрями медико-санітарної роботи Церкви адвентистів сьомого дня в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 31. С. 37-44.

Литвинець, А.І. (2015) Спортивна діяльність християнських організацій в Україні: проблема взаємодії державних органів управління спортом з інституціями церкви. *Спортивна наука України*. 4 (68). С. 18-27.

Міжконфесійний «COVчег» для боротьби з COVID-19 створено на Львівщині. (2020). URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/79522/

На Вінниччині реалізується проект: «Створення належних умов лікування хворих та сприянню боротьбі з поширення пандемії коронавірусної інфекції COVID-19». (2020). URL:

<http://www.vin.gov.ua/departament-okhorony-zdorovia/27350-navinnychchyni-realizuietsia-proekt-stvorennia-nalezhnykh-umov-likuvannia-khvorykh-ta-spryianniu-borotbi-z-poshyrennia-pa>

Настоятель Унівської лаври переміг на Кубку світу з пауерліфтингу. (2019). URL: https://risu.ua/nastoyatel-univskoj-lavri-peremig-na-kubku-svitu-z-pauerliftingu_n96985

Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр. (інформаційні матеріали) (2020). Київ: Razumkov centre. 110 с.

Отець Олег Кобель: Треба ламати стереотипи про священиків у спорті. (2015). URL:

http://news.ugcc.ua/interview/otets_oleg_kobel_treba_lamati_stereotipi_pro_svyashchenik%D1%96v_u_sport%D1%96_74237.html

Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. URL: <file:///C:/Users/Windows%2010/Downloads/Дослідження%20цінностей%202020.pdf> 213с.

Священник УГКЦ здолав 80-кілометровий гірський ультрамарафон. (2019). URL: https://risu.ua/svyashchennik-ugkc-zdolav-80-kilometroviy-girskiy-ultramarafon_n99252

Соціально значуща діяльність релігійних організацій України під час карантину. (аналітична записка) (2020.) Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. 5с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/relegiyni-organizatsii-covid.pdf>

Стратегія церков і релігійних організацій України у сфері громадського здоров'я та протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу. (2020). URL: <https://vrciro.org.ua/files/2020.03.11-UCCRO-Strategy-against-AIDS-HIV-ukr.pdf>

Тривалість життя українців все ще найнижча в Європі – соціолог (2018). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29256907.html>

Український єзуїт зайняв друге місце в чемпіонаті США з дзюдо (2017). URL: https://risu.ua/ukrajinskiy-yezujit-zaynyav-drugemisce-v-chempionati-ssha-z-dzyudo_n84573

Українські релігійні організації приєдналися до глобального партнерства по усуненню всіх форм стигми та дискримінації, пов'язаних з ВІЛ (2020). URL: <https://eleos.com.ua/https-eleos-com-ua-wp-admin-post-php-post-8336-action-edit/>

УКУ відкриває Школу реабілітаційної медицини (2015). URL: https://risu.ua/uku-vidkrivaye-shkolu-reabilitaciyanoi-medicini_n76497

Церква, віра та богослів'я 2020: Релігійні підсумки карантинного року. URL: https://risu.ua/cerkva-vira-ta-bogoslivya-2020-religijni-pidsumki-karantinnogo-roku_n114802

«Спорт – це теж проповідь» – священник-пауерліфтер з Одещини (2017). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28243223.html>

85 000 українців щороку помирають від хвороб, спричинених курінням (2019). URL: <https://phc.org.ua/news/85-000-ukrainciv-schoroku-pomirayut-vid-khvorob-sprichinenikh-kurinnyam>

References

Active running for memory: a priest with fellow villagers ran an 18-kilometer distance (2019). URL:

<https://petropavlivka.city/read/rayon/34447/aktivnij-big-zaradi-pamyati-svyaschenik-z-odnoselcyami-probig-18-kilometrovu-distanciyu>

Vinnytsia priests teach to jump with a parachute. URL: <http://i-vin.info/news/vinnytski-svyashchenyky-vchat-strybaty-z-parashutom-7026>

The contribution of evangelical Christians to medicine and health (2017). URL: <https://poklik.org/vnesok-yevangelskyh-hrystyyan-u-medytsynu-ta-zdorovya/>

The Public Council at the Ministry of Health will introduce medical chaplaincy in Ukraine (2019). URL:

<https://vrciro.org.ua/en/news/public-council-moz-health-care-ukraine>

Score, Father, score! (2020). URL: <https://novazoria.com.ua/?p=2892>

Initiatives of the Vadim Novinsky International Charitable Foundation in honor of the Protection of the Blessed Mother of God and the businesses of the Smart Holding Group in the fight against coronavirus (2020). URL: <https://fondpokrov.org.ua/ru/borba-s-koronavirusom/>

Health Index. Ukraine - 2018: Results of a national survey (2018). URL: http://health-index.com.ua/zvit_index_2018_ukr.pdf

Health Index. Ukraine - 2019: Results of a national survey (2020). URL: http://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf

Clinic "Angelia" (2020). URL: <https://angelia.ua/>

Kolodnyi, A.M. (2012.) Motives and forms of social service of confessions of Ukraine. In *Practical Religious Studies*. Pp. 193-201.

Kuryliak, V. (2020). Directions of medical and sanitary work of the Seventh-day Adventist Church in Ukraine. *Current issues of the humanities*. 31. Pp. 37-44.

Litvinets, A.I. (2015). Sports activities of Christian organizations in Ukraine: the problem of interaction of state sports management bodies with church institutions. *Sports Science of Ukraine*. 4 (68). Pp. 18-27.

The interfaith "COVcheg" to fight COVID-19 was created in the Lviv region (2020). URL: https://risu.org.ua/en/index/all_news/community/religion_and_society/79522/

In the Vinnytsia region, the project is being implemented: "Creating appropriate conditions for the treatment of patients and promoting the fight against the spread of the COVID-19 coronavirus infection pandemic" (2020). URL: <http://www.vin.gov.ua/departament-okhorony-zdorovia/27350-na-vinnychchyni-realizuietsia-proekt-stvorennia-nalezhnykh-umov-likuvannia-khvorykh-ta-spryanni-borotbi-z-poshyrennia-pa>.

The abbot of the Univ Lavra won the Powerlifting World Cup (2019). URL: https://risu.ua/nastoyatel-univskoji-lavri-peremig-na-kubku-svitu-z-pauerliftingu_n96985.

Peculiarities of religious and church-religious self-determination of citizens of Ukraine: tendencies of 2000-2020 (information materials) (2020). Kyiv: Razumkov center. 110 p.

Father Oleg Kobel: *We need to break stereotypes about priests in sports* (2015). URL: http://news.ugcc.ua/interview/otets_oleg_kobel_treba_lamati_stereotipi_pro_svyashchenik%D1%96v_u_sport%D1%96_74237.html

World Values Survey 2020 in Ukraine. URL: file: //C:/Users/Windows%2010/Downloads/Research%20values%202020.pdf 213p.

The UGCC priest overcame an 80-kilometer mountain ultramarathon (2019). URL: https://risu.ua/svyashchennik-ugkc-zdolav-80-kilometrovii-girskiy-ultramarafon_n99252

Socially significant activity of religious organizations of Ukraine during quarantine (analytical note) (2020). Kyiv: National Institute for Strategic Studies. 5s. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/relegiyni-organizatsii-covid.pdf>

Strategy of Churches and Religious Organizations of Ukraine in the Field of Public Health and Counteraction to HIV / AIDS (2020). URL: <https://vrciro.org.ua/files/2020.03.11-UCCRO-Strategy-against-AIDS-HIV-ukr.pdf>

Life expectancy of Ukrainians is still the lowest in Europe – a sociologist (2018). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29256907.html>

The Ukrainian Jesuit took second place in the US Judo Championship (2017). URL: https://risu.ua/ukrajinskiy-yezujit-zaynyav-druga-misce-v-chempionati-ssha-z-dzyudo_n84573

Ukrainian religious organizations have joined the global partnership to eliminate all forms of HIV stigma and discrimination (2020). URL: <https://eleos.com.ua/https-eleos-com-ua-wp-admin-post-php-post-8336-action-edit/>

UCU opens the School of Rehabilitation Medicine (2015). URL: https://risu.ua/uku-vidkrivaye-shkolu-reabilitaciyonoj-medicini_n76497

Church, Faith and Theology 2020: Religious Results of the Quarantine Year. URL: https://risu.ua/cerkva-vira-ta-bogoslivya-2020-religijni-pidsumki-karantinnogo-roku_n114802

"Sport is also a sermon" - a powerlifter priest from Odessa region (2017). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28243223.html>

85,000 Ukrainians die every year from diseases caused by smoking (2019). URL: <https://phc.org.ua/news/85-000-ukrainciv-schoroku-pomirayut-vid-khvorob-sprichinenikh-kurinnyam>

Історія релігії

УДК 271.2-526.62:271.2-523.42(091)(477.53-25)

Олексій Гура

ЧУДОТВОРНА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ «ТРОЄРУЧИЦЯ»: ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ДО СПАСЬКОГО ХРАМУ м. ПОЛТАВИ

Oleksii Hura

THE MIRACULOUS ICON OF GOD'S MOTHER
«THE THREE-HANDED»: ITS HISTORICAL WAY
TO SPASKYI TEMPLE OF POLTAVA TOWN

***Анотація.** У статті простежується історичний шлях чудотворної ікони Божої Матері «Троєручиця» упродовж кінця XIX – початку XXI століть. Автор аналізує українські традиції пошановування чудотворних ікон. Особлива увага звертається на розвиток християнства і церковного мистецтва. Зокрема, дослідник визначає значення пам'яток Богородичного циклу. Зроблено опис останніх досліджень і публікацій із названої теми. Дається змістовна історична довідка про появу ікони Божої Матері «Троєручиці». Наголошується на виключній ролі в історії ікони пр. Іоанна Дамаскіна.*

Дослідник розкриває обставини створення ікони Божої Матері «Троєручиця». На основі аналізу історичних документів автор простежує її переміщення, починаючи з кінця XIX століття. У статті дається детальний опис прибуття пам'ятки до Полтави у 1894 році та урочистого встановлення її у Сампсонівському храмі. У контексті історії ікони у дослідженні

розкриваються окремі аспекти розвитку православ'я на Полтавщині наприкінці ХІХ – початку ХХ століття.

Науковець описує долю ікони за часів радянського періоду і дає характеристику радянського законодавств про релігійні культу у контексті збереження церковних цінностей. Автор вказує на особливості політики партійних і державних органів щодо громад РПЦ на місцевому рівні. У цьому форматі з'ясовуються і переміщення ікони Божої Матері «Троєручиця». Аналізуючи документи, дослідник зміг визначити складний механізм появи пам'ятки у Спаському храмі Полтави, де вона перебуває і до тепер.

Ключові слова: ікона Божої Матері «Троєручиця», віруючий, настоятель, єпископ, храм, церква, цінності, державно-партійне керівництво, музей.

Abstract. This article traces the historical way of the miraculous icon of God's Mother «The Three-Handed» from the end of the 19th to the beginning of the 21st centuries. The author analyzes Ukrainian traditions of worshiping of miraculous icons.

Special attention has been paid to the development of Christianity and church art. In particular, the researcher defines the significance of the relics of Bohorodytskyi cycle. The latest researches and publications on the topic have been analyzed. Rich in content historical information on the appearance of the icon of God's Mother «The Three-Handed» has been given. The exceptional role of reverend Ioan Damaskin in the history of icon has been emphasized.

The researcher finds out the circumstances of painting the miraculous icon of God's Mother «The Three-Handed». Having analyzed historical documents, the author tracks down its transference since the end of the 19th century. The article gives a detailed description of its arrival at Poltava in 1894 and its solemn placing in Sampsonivskyi Temple. In the context of the icon's

history the research reveals some aspects of Christianity development in Poltava region in the period from the end of the XIX to the beginning of the XXI centuries.

The scientist describes the fate of the icon in the Soviet period and characterizes the Soviet law on religious cults in terms of preservation of religious valuables. The author studies and draws our attention to the peculiarities of the state and party bodies of power policy as to Russian Orthodox Church societies at the local level and the transference of the icon of God's Mother «The Three-Handed». Analyzing documents, the researcher has succeeded in determining the complex mechanism of appearance of the relic in Poltava's Spaskyi Temple where it is being kept nowadays.

Key words: *icon of God's Mother «The Three-Handed», believer, dean, bishop, temple, church, religious valuables, state-party leadership, museum.*

Постановка проблеми. Вшанування чудотворних ікон в українських землях сягає ще ранньосередньовічного періоду. Розвиток християнства та церковного мистецтва сприяв посиленню їхнього культу. У Православній Церкві такі ікони розміщували в храмах для прилюдного вшанування, надаючи їм надприродних, містичних і дивовижних властивостей. Особливе місце серед чудотворних ікон займають твори Богородичної тематики. Чудотворіння, згідно з традицією, відбуваються під час (або після) посиленних молитов віруючих перед іконою із зображенням Богородиці Діви Марії.

Зауважимо, що збереження сакральних речей, їхній стан та існування у великій мірі залежать від державної політики. Важливо усвідомлювати, що на долі храмових цінностей України відбилася специфіка взаємин Радянської держави та церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення історичного шляху ікони «Троєручиці» є малодослідженою. Про «Троєручицю» згадують дослідники Т.В. Оніпко та Т.А. Оніпко, у контексті наукових розвідок про історію Сампсонівського храму в радянський період. На думку вчених, після закриття храму в 1949 році його майно, зокрема, і ікона були втрачені [Оніпко 2014]. Проблему охорони культових пам'яток наприкінці 1920-х – 1941 років досліджував О. Нестуля. Автор зазначав, що у травні 1929 року радянська влада намагалася використовувати майно Сампсонівського храму після висновків Полтавського державного музею [Нестуля 1995].

Виклад основного матеріалу. Однією із найвідоміших чудотворних ікон, яка 11 липня (28 червня за юліанським календарем) шанується Православною Церквою, є ікона Божої Матері «Троєручиця». Історія створення цієї особливої іконографії пов'язана з життям пр. Іоанна Дамаскіна. У VIII столітті Візантійський імператор Лев III Ісавр підтримував єресь іконоборства, за що І. Дамаскін написав три трактати на захист шанування ікон, направивши їх до Константинополя. «Бачу, – писав він, – що Церква Божа хвилюється жорсткою бурею, і думаю, що не на часі мовчати; боюсь Бога більше, аніж государя земного, а влада государя легко може захопити народ» [Полтавские 1894: 768–770]. Не маючи можливості перешкодити діяльності І. Дамаскіна (він був підданим Дамаського князя), імператор Лев III Ісавр вдався до хитрощів. Він наказав своїм писарям сфальсифікувати листи І. Дамаскіна до Лева III, у яких Іоанн нібито пропонував імператорові свою допомогу в завоюванні сирійської столиці Дамаск. Цю «переписку» пізніше надіслали до халіфа. Іоанна відсторонили від посади та покарали – відсікли кисть правої

руки, яку повісили на міській площі. Уночі І. Дамаскін приклав відсічену кисть до руки та активно молився перед образом Пресвятої Богородиці аж доки не заснув. На ранок він побачив, що його кінцівка дивним чином зрослася. Після зіцлення Іоанн приклав до ікони Богородиці зроблену зі срібла руку. Відтоді на багатьох копіях цієї ікони зображувалася третя рука, що отримала назву «Троєручиця».

Згодом ікона була перенесена пр. Іоанном до обителі святого Сави, де зберігалася до XIII століття. За переказами, під час вторгнення турків до Сербії ікона була покладена на осла, який приніс її до воріт монастиря Хілендар на Афоні. Ченці помістили образ у вівтарі, але він перемістився на ігуменське місце. З того часу в монастирі ігумен перестав обиратися (справами монастиря управляє ієромонах-протоігумен), а ченці беруть благословення на церковні служби від ікони «Троєручиці». Ікона «Троєручиця» знаходиться біля правого криласу під навісом. Перед нею висять дванадцять негасимих лампад і бронзове панікадило. Написана вона на полотні, наклеєному на дошку. Вид її надзвичайно виразний і навіть суворий. Довжина ікони складає 1 аршин 5 вершків (93,35 см), ширина – 15 вершків (67 см) [Полтавские 1894: 770].

Образ Божої Матері «Троєручиці» дуже поширений у православ'ї. Деякі із існуючих святинь користуються особливою повагою народу як точні копії з Хілендарської ікони. Перший вірний список із ікони «Троєручиці» був принесений 28 червня 1661 року із Хілендара патріарху Никону. Він помістив цю ікону у Воскресенському монастирі, названому Новим Єрусалимом (м. Істра, Росія). Деякі інші копії знаходяться у Покровській церкві (м. Моск-

ва), у храмі Св. Симеона (м. Санкт-Петербург), у Спасо-Преображенському соборі (м. Чернігів) тощо.

До м. Полтава ікона «Троєручиця» потрапила у 1894 році за ініціативи єпископа Полтавського і Переяславського Іларіона (Юшенів Іван Юхимович, нині канонізований, мощі знаходяться у полтавському Хрестовоздвиженському жіночому монастирі міста Полтави). 10 вересня, ввечері, ікона прибула з Афону і була поміщена в Хрестовій церкві архієрейського будинку. Ця церква була облаштована на верхньому поверсі (зараз територія Полтавського військового шпиталю, вул. В. Козака, 2). Упродовж усієї ночі акафіст урочисто читав перед «Троєручицею» сам єпископ. На другий день (у неділю) вранці, перед початком Божественної літургії, ікона за величезного скупчення народу була перенесена до Свято-Успенського кафедрального собору, де її з належною пошаною зустріло духовенство на чолі із преосвященим Іларіоном. Наприкінці літургії владика звернувся до слухачів із повчальним словом, у якому розповів про історію ікони Хілендарського монастиря. «Мир в сімействі – на думку Іларіона, – це основа благоустрою, щастя і достатку. Коли у сім'ї існує міцна дружба серед усіх її членів, то ніяка біда та невдача не зможуть її знищити. Саме від сім'ї залежить міцність суспільства та держави. Так будемо ж молити Пречисту в особі Цієї святої ікони, нехай вселить Вона посеред нас мир, любов і взаємо-розуміння...» [Полтавские 1894: 775–782].

Відтоді, за ініціативи єпископа, 11 вересня оголосили для міста Полтави Днем ікони Божої Матері «Троєручиці». Скрізь, де б вона не з'являлась, на її честь починали місцеві свята.

Виконана ікона була на Афоні за кошти громадян Полтави (переважно жінок) і призначалася для оновлю-

ваної Сампсонівської церкви на полі Полтавської битви. «Троєручиця» дуже великого розміру, оформлена на кипарисовій дошці та освячена на мощах св. Пантелеймона Цілителя. Вона є точною копією давньої ікони, яка знаходиться в Хілендарському монастирі.

Варто зазначити, що за час управління єпархією (1887–1904 рр.) владика Іларіон реалізував низку важливих змін. Зокрема він відкрив відділення Православного Всеросійського Місіонерського товариства (1888 р.), Сестринське братство «Троєручиця» при Сампсоніївському храмі (1897 р.), започаткував відділення піклування про сліпих (зі школою для сліпих дівчаток у 1894 р.), відділення Православного Палестинського товариства (1899 р.), Свято-Макаріївське єпархіальне братство (1890 р.), притулок для вдів і сиріт священників [Полтавские 1897: 421]. За підтримки та керівництва Іларіона було облаштовано Сампсоніївський храм і пам'ятник воїнам на полі Полтавської битви, оновлено Свято-Успенський кафедральний собор, здійснено капітальний ремонт Хрестової церкви архієрейського дому, збудовано нове приміщення єпархіального жіночого училища тощо [Білоусько 2009].

Створення православних братств та товариств мало неабияке значення для релігійного розвитку регіону. Так, лише Свято-Макаріївське єпархіальне братство у 1896 році відкрило низку відділень книжних складів у містах Золотоноші, Кременчуці та Кобеляках. Книг, брошур та ікон придбали на загальну суму 3011 руб. Зокрема серед них у м. Полтава було 2853 екземпляри «Ікон Божої Матері-Троєручиці» [Полтавские 1896: 911]. Самі ж члени братств неодноразово публікувалися на сторінках «Полтавських єпархіальних відомостей» [Полтавские 1900].

23 липня 1895 року ікона Божої Матері «Троєручиця» була урочисто винесена із Свято-Успенського кафедрального собору для передачі Сампсонівському храму. За задумом дарування храму ікони приурочувалося до відкриття пам'ятного хреста на могилі загиблих воїнів (1894 р.). Ще з вечора, 22 липня, розпочалася урочиста служба (тривала з 17.00 до 20.30) у кафедральному соборі за участю уже хворого єпископа Іларіона. «Святково та мелодійно співав архієрейських хор. Народу було настільки багато, що храм був переповнений і багатьом довелося стояти на вулиці... Серед прихожан більшість складали бідні жінки. Вони дуже відповідально поставилися до прикрашення святині: для ікони створили спеціальне покривало із білого газету, периметр якого вінчали квіткові гірлянди» [Полтавские 1895: 533]. Після ранкової недільної літургії Владика, піднявшись на солею, нагадав присутнім історію створення та передачі чудотворної ікони «Троєручиці». «Прості і сердечні слова єпископа дуже вразили слухачів і глибоко запали в їхніх серцях та душах...» [Полтавские 1895: 535]. Далі за участю архієрейського хору та дзвонів розпочалася хресна хода до могили воїнів. Незважаючи на спеку (понад 40°C), сильний вітер та пил більш ніж п'ятитисячна юрба прихожан повільно просувалася за хористами. Хресну ходу з іконами та корогами урочисто зустрічали дзвоном в усіх «градських» церквах. Преосвященний Іларіон, стомлений цими подіями (йому минув 71 рік), дійшов лише до Стрітенського храму (знаходився на перехресті вул. Соборності та Стрітенської). Замість єпископа хресну ходу очолив архімандрит Феодосій. На вул. Кременчуцькій, навпроти новозбудованого Троїцького храму (споруда знаходилася на Сінній площі, зараз це ріг вулиць Сінної та Зигіна, і була знищена у 1930-

х роках), до ходи приєдналися прихожани церкви Покрови Пресвятої Богородиці (Павленківської). Саме тут була друга зупинка та короткий молебень. Ікону несли по черзі чоловіки та жінки. На початку другої години дня їх, під урочистий дзвін Сампсонівського храму, вітав Преосвященний Владика Іларіон (прибув до того часу на місце). Місцеве духовенство з корогами, хрестом, під спів хористів та великої кількості богомольців прийняло ікону «Троєручицю». Це сталося неподалік від могили воїнів, які загинули в Полтавській битві [Полтавские 1895: 542].

Незважаючи на втому, жінки, які несли ікону, з особливою наснагою співали величальну пісню Заступниці. Під виконання тропаря ікону занесли до Сампсонівського храму. Владика дочитав останню частину акафісту, закінчився молитовний спів. Присутні ще раз почули розповідь про ікону та отримали святу просфору. Так завершилося урочисте перенесення ікони Божої Матері «Троєручиці» із Свято-Успенського кафедрального собору до Сампсонівської церкви.

Після виснажливого дня учасники хресної ходи організували скромну трапезу. Для духовенства, півчих, дітей, дорослих прихожан був організований святковий обід (у приміщенні школи та під відкритим небом). Преосвященний Іларіон, виснажений денною службою, не брав участі у загальній трапезі. Благословивши усіх, він разом із частиною духовенства повернувся до Полтави.

Подальша доля ікони Божої Матері «Троєручиці» нерозривно пов'язана із Сампсонівським храмом. Особливо важким був радянський період. Перша спроба закрити церкву була здійснена владою на початку 1930-х рр. Ще 31 травня 1929 року адмінвідділ Полтавського окрвиконкому, враховуючи висновки експертів Полтавського державного

музею, вирішив використовувати культове майно Сампсонівського храму [Нестуля 1995: 115]. 10 червня 1929 року секретаріат ВУЦВК ухвалив залишити Сампсонівський храм у підпорядкуванні Українського комітету охорони пам'яток культури (УКОПК). Відповідно, керівництво Укрнауки НКО УСРР звернулося із пропозицією до Полтавського державного музею – взяти церкву під свій нагляд [Нестуля 1995: 89]. Зауважимо, що упродовж 1920-х-початку 1930-х років пам'яткоохоронці намагалися зберегти храмові споруди і культове майно шляхом передачі церков у підпорядкування релігійних громад, або ж їхньої музеєфікації [Нестуля 1995: 104]. Проте, це не врятувало Сампсонівський храм від часткової руйнації. Упродовж 1929-1930 рр. частина цінних церковних речей та історичних документів була втрачена або знищена. Був розібраний другий ярус іконостасу, розбиті різнокольорові кахлі на підлозі. У 1930 р. у приміщенні колишньої Олександро-Миколаївської церковно-учительської школи, що знаходилася поряд, було відкрито науково-дослідний інститут свинарства [Онiшко 2014: 161-164].

Під час Другої світової війни храм уцілів. У 1942 р. окупаційна влада відновила його діяльність. Після війни становище Сампсонівського храму залишалося тяжким, а процес зняття з реєстрації культової споруди тривав кілька років.

Радянське законодавство, у контексті статусних характеристик церковного майна, мало свої особливості. Відповідно до типової угоди між представником виконкому чи міськради (з одного боку) та настоятелем парафіяльного храму, трьома членами церковної Ради та прихожанами (з другого), однією із умов передачі у користування громади церковного майна була обов'язкова інвентаризація пред-

метів культу [Регистрационные 1949: 142–143]. До таких предметів належали, зокрема, й ікони. В інвентарній відомості Сампсонівської церкви, складеній 1 травня 1947 настоятелем Семеном Лобачем, згадуються: ікони (10 шт. вартістю 1000 крб., старі), ставники (4 шт. вартістю 6000 крб., дерев'яні), ящик для свічок (1 шт. – 1500 крб.), одяг (1 комплект – 2000 крб.), престол (1 шт. – 100 крб.), жертвник (1 шт. – 100 крб.), стіл (1 шт. – 200 крб.) тощо [Регистрационные 1949: 150]. Цікаво, але ймовірну вартість однієї ікони настоятель оцінив приблизно в 100 крб, що порівняно із вартістю стола було вдвічі менше. Можемо припустити, що свідоме заниження цінності деяких культових речей було одним із способів врятувати їх від вилучення. На жаль, детального опису ікон в інвентарній відомості не має, тому стверджувати, чи була серед них чудотворна ікона Божої Матері «Троєручиця», ми не можемо.

15 грудня 1949 р. приміщення Сампсонівської церкви передали міській раді. У ньому хотіли оформити панорами «Історії Полтавської битви» при Полтавському музеї «Історії Полтавської битви». Проте, фактично приміщення храму перетворили на склад. Віруючих же, за рішенням єпископа Полтавського і Кременчуцького Палладія Камінського, закріпили за іншим приходом, а майно храму передали по акту іншій церкві [Регистрационные 1949: 126, 128]. Встановити деталі обліку культового майна в іншому храмі (так же, як і в Сампсонівському) не вдалося. Таким чином, історичний шлях чудотворної ікони Божої Матері «Троєручиці» упродовж 1920-х – початку 1950-х років має низку об'єктивних прогалин.

Новий етап у новітній історії ікони розпочався абсолютно випадково, завдяки художнику-реставратору, експерту творів живопису та директору Полтавського ху-

дожнього музею у 1974–1999 рр. К. Скалацькому. Саме він виявив з-поміж експонатів музею (у підвальному приміщенні фондів) зазначену ікону. На думку К. Скалацького вона потрапила до музею у 1950-х роках без документації. Після огляду ікони він запропонував передати її одній із релігійних громад міста.

У ході дослідження було встановлено, що до Художнього музею ікона потрапила з фондів Державного музею історії Полтавської битви. В акті передачі від 22 червня 1953 року зазначено, що, відповідно до розпорядження керівних органів, ікона «Троєручиця» передавалася згаданому музею для вивчення живопису. Слід нагадати, що ікона була написана олією на дереві і мала дуже гарний стан [Акти 1950–1955].

Можливо, через територіальну наближеність до Художнього музею (розташовувався на вул. Дзержинського, 11, а зараз це вул. Спаська) Спаського храму міста Полтави, історія переміщень ікони отримала подальший розвиток. Велику роль відіграло і особисте знайомство К. Скалацького із настоятелем Спаської церкви протоієреєм Іоанном Корнієнком.

Першими своє клопотання про передачу ікони офіційно оформили члени громади Спаського храму. Зокрема, у зверненні Полтавського обласного відділення Українського фонду культури від 12 вересня 1988 року до директора Полтавського художнього музею К. Скалацького зазначено, що Церковна Рада Спаської громади м. Полтава просить допомогти передати храмові ікону «Троєручицю». Для позитивного вирішення цього питання директор музею К. Скалацький надіслав керівнику Полтавського обласного управління культури П. Бондаревському офіційного листа від 4 квітня 1989 року. Досить цікавий зміст цього

документу. У ньому зазначалося, що «ікона «Троєручиця» у 1968 році була внесена до науково-допоміжного фонду. За своїм художнім рівнем вона є звичайним твором ремісників кінця XIX століття, виконана у так званому «візантійському стилі», у музейній експозиції використовуватися не буде». Це допомогло справі. Незважаючи на власний категоричний супротив, П. Бондаревський через два дні дав згоду (очевидно повіривши у занижену цінність пам'ятки). У встановленому законом порядку ікона перейшла до громади Спаського храму.

В акті № 25 від 11 квітня 1989 року «На видачу із фонду Полтавського художнього музею експоната на постійне збереження» вказано, що ікона «Троєручиця» 1894 року виконання, виготовлена із кипарису, олії, має розмір 211 см на 141 см, інвентарний номер нд/ж-11, а стан її збереженості задовільний.

Отже, починаючи із 1989 року і дотепер, ікона «Троєручиця» знаходиться у Спаському храмі міста Полтави.

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання.

Чудотворна ікона Божої Матері «Троєручиця» пройшла непростий і складний історичний шлях до Спаського храму. На її збереження та стан вплинула низка чинників, які багато у чому визначали долю подібних храмових цінностей. Кінець XIX – початок XX століття для Православної Церкви був відносно спокійним. Через кілька десятиліть на теренах колишньої імперії утворилася держава, яка проводила свою політику на засадах атеїзму.

Проблема збереження культових цінностей, зокрема ікон, особливо гостро відчувалася у радянський період. Разом зі знищенням значної кількості культових споруд, загинули кращі зразки історико-мистецького вмісту храмів: дзвони, іконостаси, ікони, церковні книги тощо. Напри-

кінці 1920-х – початку 1930-х років, у часи «великого перелому», була проведена масштабна кампанія зі зняття із реєстрації релігійних громад, закриття церков та вилучення храмових цінностей. Політика партійно-державного керівництва щодо Православної Церкви супроводжувалася грубим втручанням у справи церков, адміністративним тиском, арештом священнослужителів. Спроби передачі храмів релігійним громадам чи їхньої музеєфікації виявилися невдалими. Значна кількість культових споруд зазнавала значних перебудов та руйнації, через зміну внутрішнього планування. Досить часто закриття церковного приміщення супроводжувалося вилученням із храмів іконостасів, кіотів, на престольних хрестів, священних книг, ікон тощо. Безпрецедентною за своїми розмірами була кампанія радянського керівництва зі зняття церковних дзвонів, що тривала до середини 1930-х років. Варто зауважити, що зпоміж ідеологічних причин вилучення культових цінностей були і суто економічні. Посилена увага партійно-державного керівництва до церковного майна була зумовлена необхідністю пошуку додаткових джерел для фінансування соціалістичної індустрії. Вилученню підлягали у першу чергу цінності, які мали позолоту, срібні, мідні елементи чи інше коштовне оздоблення. Іноді віруючі, науковці чи представники влади самі не здогадувалися про справжню історико-культурну цінність предметів культу, які зберігалися у храмах. Низка унікальних іконостасів, чудотворних ікон, «Євангелій» та інших предметів змогла, зокрема, уціліти саме через зовнішню невиразність.

Партійно-державна політика щодо Православної Церкви зазнала коректив після Другої світової війни. У пізній сталінський період протиріччя між владою та РПЦ в

УРСР розгорнулися переважно навколо питання вилучення церковних приміщень. Здебільшого це були будівлі, які релігійні громади повернули в роки війни, а до цього вони використовувалися як інфраструктурні об'єкти. Облаштування храмів під соціальні приміщення вимагало зміни їх інтер'єру. Значна частина уцілілих іконостасів, хрестів, священних книг та інших речей культового призначення перевозилася до інших діючих храмів чи музеїв.

Варто зазначити, що відповідно до урядових та партійних рішень ідеологічної ревізії зазнали і самі музеї. Спеціальні комісії затверджували експозиційні плани музеїв, де історико-революційна тематика була обов'язковою. Усілякі «оригінальні речі», «ідеологічно шкідливі» колекції вилучалися із експозицій. Натомість з'являлися постанови партії та уряду, цитати ідеологів та агітаційно-пропагандистські стенди. Фондові чистки супроводжувалися кадровими звільненнями. Керівники музеїв боялися брати на облік експонати, які не відповідали типовим тематикам. Тобто, ціла низка культових цінностей могла не обліковуватися, переводилася до науково-допоміжних (неосновних) фондів або ж передавалася до інших музеїв. Проте всупереч адміністративно-командному тиску музейники змогли врятувати культурно-мистецькі цінності українського народу і, зокрема, храмові цінності.

Завдяки діяльності пам'яткоохоронців, релігійних громад, церковних діячів та ентузіастів чудотворна ікона Божої Матері «Троєручиця» дійшла до наших днів і знаходиться в належному їй місці – у храмі посеред своїх віруючих.

Список літератури

Акти вступу експонатів на постійне збереження з 2.01.1950 р. по 28.11.1955 р. Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Білоусько, О.А. (2009). Іларіон (Юшенов Іван Юхимович). URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=3581>.

Нестуля, О.О. (1995). *Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. Ч. 2: Кінець 20-х – 1941 рр.* Київ: Ін-т історії України НАНУ.

Онiпко, Т.В., & Онiпко, Т.А. (2014). Сампсонiївська церква м. Полтави у радянські часи. В Л. П. Михайлина (Ред.), *В Церква – наука – суспiльство: питання взаємодiї* : Матерiали дванадцятiї мiжнар. наук. конф. на пошану київського митрополита Євгенiя (Болховiтiнова) (С. 161–164). Київ: Нац. Києво-Печерський iсторико-культурний заповiдник.

Полтавские епархиальные ведомости. (1900). № 25.

Полтавские Епархиальные Ведомости. (1894). № 19.

Полтавские Епархиальные Ведомости. (1895). № 15.

Полтавские Епархиальные Ведомости. (1896). № 32.

Полтавские Епархиальные Ведомости. (1897). № 12/13.

Регистрационные дела на действующие и снятие с учета церкви и молитвенные дома (1949). Державний архiв Полтавської облaстi (ДАПО). Ф.4085. Оп.17. Спр.8.

References

Bilousko, O. A. (2009). Ilarion (Yushenov Ivan Yukhymovych). URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=3581>.

Nestulia, O.O. (1995). *The fate of church antiquities in Ukraine. 1917-1941. Part 2: The end of the 1920s – 1941: Monograph.* Kyiv: Institute of history of Ukraine NASU.

Onipko, T.V., Onipko, T.A. (2014) Sampsonivska Church of Poltava in Soviet times. In *Church-science-society: issues of cooperation. Materials of the Twelfth International scientific conference/In homage of Kyiv metropolitan Yevhenii (Bolkhovitinov).* K.: National Kyiv-Pechersk historic-cultural reserve. Pp. 161-164.

Poltava Eparchial Gazette. 1894.No.19.

Poltava Eparchial Gazette. 1895. No.15.

Poltava Eparchial Gazette. 1896. No.32.

Poltava Eparchial Gazette. 1897. No.12–13.

Poltava Eparchial Gazette. 1900. No.25.

Registration and exclusion of churches and chapels. State archive of Poltava region (SAPR) F. 4085. D.17. F. 8.

Reports on the entry of exhibits for permanent keeping, from 02.01.1950 to 28.11.1955//Poltava Mykola Yaroshenko Art Museum (Art Gallery).

ІСМАЇЛ ГАСПРИНСЬКИЙ – ПРОВІДНИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ІСЛАМСЬКОГО ПРОСВІТИТЕЛЬСТВА ТА КУЛЬТУРИ В КРИМУ

Elmaz Asanova

ISMAIL GASPIRALI – LEADER OF MODERNIZATION OF ISLAMIC ENLIGHTENMENT AND CULTURE IN CRIMEA

***Анотація:** Ісмаїл Гаспринський був відомим кримсько-татарським інтелектуалом, педагогом, видавцем і політиком пантюркістом, який надихнув рух джадидистів у Центральній Азії. Один з перших мусульманських інтелектуалів в Російській імперії, котрий усвідомлював необхідність реформації у сфері освіти, культури і модернізації тюркських та ісламських громад. Він вважається архітектором модернізму серед тюркських мусульманських підданих Російської імперії. Здобувши освіту в мусульманських школах, в Російській військовій академії і за кордоном (Франція та Османська імперія), він повернувся до Криму, щоб заснувати одне з найважливіших етнічних періодичних видань в історії Росії – «Терджиман» (Перекладач). Ісмаїл Гаспринський вважав, що вплив невірної спрямованої релігійної ортодоксії прирікав мусульман на культурну неповноцінність в умовах сучасної західної технологічної, військової, політичної та інтелектуальної гегемонії. Він стверджував, що прогрес вимагає реформи освіти, викладання сучасної навчальної програми сучасними методами, заохочення соціально-економічного співробітництва та культурних запозичень. Поширюючи свої ідеї за допомогою численних брошур та періодичних видань, він однак залишався досить поміркованим в*

інтелектуальному плані щодо практичного впливу на життя громад, що відчувалося до 1920-х рр. у всій Російській імперії, де жили мусульмани, а також в Туреччині, Єгипті та мусульманській Індії. Ісмаїл Гаспринський поширював свої ідеї в основному через засновану ним в 1883 р. газету «Терджиман», яка проіснувала до 1918 р. У своїх публікаціях він закликав до єдності та солідарності між тюркськими народами і ратував за їх модернізацію через європеїзацію. Він вважав освіту єдиним шляхом модернізації, а, отже, широко виступав за проведення реформи освіти і критикував її традиційну систему в мусульманських школах, в якій велика увага приділялася питанням релігії. Ісмаїл Гаспринський розробив новий метод навчання дітей ефективному читанню на їхній рідній мові і провів реформи навчальних програм.

Зокрема у нашому дослідженні буде проаналізовано період становлення і формування просвітительства кримськотатарського суспільства кінця XIX і початку XX століття, на чолі якого стояв сам Ісмаїл Гаспринський. Саме з його ім'ям пов'язана епоха модернізації, не тільки кримського суспільства, але всього тюркського світу в усіх аспектах, зокрема у сфері освіти, релігії, культури. Також у статті визначена епохальність найбільшого мислителя тюркського світу в соціально-історичній площині через призму його літературної спадщини. З ім'ям Ісмаїла Гаспринського пов'язано заснування та розвиток просвітницького руху народів ісламського Сходу – джадидизму (новий, звуковий спосіб навчання грамоті, у широкому розумінні – оновлення). Цей напрям радикально змінив сутність та структуру початкової освіти в багатьох мусульманських країнах і на Батьківщині свого творця – Криму. Навчанню кримськотатарських дітей було надано більш світського характеру. Ісмаїл Гаспринський розробив основу реформування традиційної мусульманської етно-конфесійної системи народної просвіти. Його «нові методи навчання» з успіхом застосовувалися не тільки в

Криму, а й у Татарстані, Казахстані, Башкортостані, Таджикистані, Туркменістані, Узбекистані, Азербайджані, Туреччині, Північній Персії та в Китайському Туркестані.

Ключові слова: Ісмаїл Гаспринський, просвітницька діяльність, публіцистика, «Терджиман», прогресивна думка, джадидизм.

Abstract. *Ismail Gaspirali was a famous Crimean Tatar intellectual, educator, publisher and pantyukist politician who inspired the Jadidist movement in Central Asia. He was one of the first Muslim intellectuals in the Russian Empire who recognized the need for reformation in education, culture and modernization of Turkic and Islamic communities. He is considered the architect of modernism among the Turkic Muslim subjects of the Russian Empire. Having been educated in Muslim schools, at the Russian Military Academy and abroad (France and the Ottoman Empire), he returned to the Crimea to found one of the most important ethnic periodicals in the history of Russia called “Tercüman” (Translator). Ismail Gaspirali believed that the influence of misdirected religious orthodoxy doomed Muslims to cultural inferiority in the face of modern Western technological, military, political and intellectual hegemony. He believed that progress required reforming the education system, teaching a modern curriculum with modern methods, cultural borrowings etc. He disseminated his ideas through numerous brochures and periodicals. However, he remained quite moderate in an intellectual sense in terms of practical influence on the life of communities until the 1920s. All over the Russian empire where Muslims lived, as well as in Turkey, Egypt and Muslim India Ismail Gaspirali spread his ideas mainly through the newspaper “Tercüman” founded by him in 1883, which existed until 1918. In his publications, he called for unity and solidarity between the Turkic peoples and advocated their modernization and Europeanization.*

He believed that the only way to modernize society was education. Widely advocating the educational reform and criticizing the traditional education system in Muslim schools, which emphasizes religion, he developed a new method of teaching children effective reading in their native language and implemented curriculum reforms.

In particular, our research analyzes the period of forgoing and formation of the Crimean Tatar society's enlightenment headed by Ismail Gaspirali at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. It is with his name that the era of modernization not only of the Crimean society, but also of the entire Turkic world in the field of education, religion, culture is associated. The article also describes the epoch-making of the largest thinker of the Turkic world in the socio-historical plane, in terms of his literary heritage. The name of Ismail Gaspirali is associated with the foundation and development of the educational movement of the Islamic East peoples called Jadidism (a new, sound method of teaching literacy, "renewal" in a broad sense). This direction has radically changed the essence and the structure of primary education in many Muslim countries as well as in the Crimea, the homeland of its creator. The teaching of Crimean Tatar children became more secular. Ismail Gaspirali developed the basis for reforming the traditional Muslim ethno-confessional system of public education. His "new teaching methods" were successfully applied not only in the Crimea, but also in Tatarstan, Kazakhstan, Bashkortostan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Azerbaijan, Turkey, Northern Persia and Chinese Turkestan.

Key words: *Ismail Gaspirali, educational activity, journalism, "Tercüman", progressive thought, Jadidism.*

Постановка проблеми. У всі часи історія вбирає в себе факти, події, еволюційні та революційні процеси, на чолі яких безпосереднім діячем є людина. Кожен істо-

ричний період будь-якого суспільства представлений певними особистостями, які в тій чи іншій мірі причетні до певних подій та процесів. Репрезентація цих історичних процесів представлена конкретними особистостями, які регулюють цей факт в історії. У науці використовується термін «епонім», під яким слід розуміти мовні пам'ятки відомій людині, чиє ім'я відображене в її творіннях. Епоніми цікаві тим, що є сховищами культурно-історичного характеру.

Історія Криму тісно пов'язана з кримськими татарами, тому представлена легендарними іменами-епонімами, як Хаджі Менглі Герай (Історія Кримського ханства), Ісмаїл Гаспринський (історія нової епохи просвітництва ХІХ століття), Номан Челебіджихан (створення державності Криму), Бекір Чобан-Заде (розквіт наукової й освітньої думки кримськотатарської інтелігенції), Мустафа Джемільєв (історія національного руху за повернення до Криму) та інші.

У нашому дослідженні взято період становлення і формування просвітительства кримськотатарського суспільства кінця ХІХ і початку ХХ століття, на чолі якого стояв Ісмаїл Гаспринський. З цим ім'ям пов'язана епоха модернізації не тільки кримського суспільства, але всього тюркського світу в багатьох аспектах: освіта, релігія, культура.

Особистість Ісмаїла Гаспринського викликала і донині викликає великий інтерес як у вітчизняних, так і у зарубіжних дослідників, про що свідчить кількість наукових публікацій: С. М. Червона «Ісмаїл Гаспринський: пантюркістська ідея в контексті пошуків міжнаціональної злагоди», Н. П. Горшков «До питання становлення елементів громадянського суспільства в творчості Ісмаїла Гаспринського», Ю. Османов, який одним з перших поставив собі за мету реабілітувати добре ім'я І. Гаспринського у збірнику

«Просвітитель Сходу Ісмаїл Гаспринський», монографія В. Ю. Ганкевича «На службі правді та просвіті: короткий біографічний нарис І. Гаспринського», І. Керімов «Жива історія Гаспринського. За матеріалами газети «Терджиман» 1883-1914 рр. у Туреччині за останні роки видано чималу кількість наукових робіт, серед них найбільш фундаментальними є: 4-томний збірник, що включає аналіз творчості Ісмаїла Гаспринського і його творів, автором якого є Явуз Акпінар «Ісмаїл Гаспринський», Х. Кирилми «Енциклопедії Ісламу», присвячена Ісмаїлу Гаспринському, що видається в Туреччині, Надир Девлет «Ісмаїл Гаспринський: модерніст, пантюркіст, ісламіст», Ферхат Узункая «Аналіз творів Ісмаїла Гаспринського» та інші. Окремо можна виділити роботу узбецького вченого Зайнабідіна Абдірашідова «Ісмаїл Гаспринський і Туркестан на початку XX століття: зв'язки – відносини – впливи».

Слід зазначити про більш ранні роботи: перші дослідження його діяльності з'являлися ще за життя Ісмаїла Гаспринського. Після особистого знайомства з ним свою статтю «Культурний рух серед російських татар» пише відомий сходознавець, мандрівник і агент англійських спецслужб А. Вамбері; однією з перших повномасштабних робіт, присвячених біографії Ісмаїла Гаспринського, є книга Дж. С. Кирилми «Ісмаїл бей Гаспирали», яка побачила світ 1934 р.

Велика кількість багатоаспектних досліджень створюють ґрунтовний бібліографічний корпус аналізу творчості просвітителя, який підтверджує значущість особи Ісмаїла Гаспринського і виводить його на рівень епохальної фігури не тільки свого часу, але і сучасності. Він один з видатних багатогранних діячів мусульманського світу: інтелектуал, політик, аналітик і педагог, а головне ре-

форматор, який виступав за прогрес і модернізацію мусульманського суспільства. Його прагнення були спрямовані на здійснення релігійного пробудження, відродження просвітницького ісламу та розвитку мусульманської думки в Східній Європі та Азії.

Основний виклад. Ісмаїл Гаспринський був феноменом свого часу. Своєю діяльністю він здійснив вплив на систему освіти, журналістику і політику Криму, Середньої Азії та Кавказу. Однією з гострих і пріоритетних тем для просвітителя є іслам, а саме: об'єднання мусульман і рішення проблем мусульманської умми під час панування царського режиму.

Ісмаїл Гаспринський був глибоко віруючою людиною, тому його прогресивні погляди не виходили за межі шаріату. У нього основоположною метою було об'єднання і розвиток мусульманської умми на рівень просвітницького та інтелектуального суспільства. Ю. Османов зазначає, що «Гаспринський – це ціла епоха у розвитку освіченості, громадськості, суспільної самосвідомості політичного та духовного життя російського мусульманства. Його газета – «Перекладач», як дзеркало, відображала життя національних «окраїн», – їх пристрасне прагнення до знань, світла, бажання вибитися з відсталості економічної і культурної – глибоко революційний по своїй суті» [Османов 2014: 29].

На відміну від деяких своїх сучасників, він глибоко усвідомлював потенційну силу ісламу й був переконаний в тому, що занепад мусульманського світу – це лише тимчасове явище. Ісмаїл Гаспринський вірив, що іслам, особливо тюркський іслам, проявить себе в майбутньому [Гаспринський 1993].

Його діяльність співпала з періодом панування на території Криму Російської імперії. В історії кримсько-

татарського народу цей час знаменувався пригніченням і занепадом. У зв'язку з цим дуже часто в працях і висловлюваннях Ісмаїла Гаспринського можна зустріти так звану симпатію до чинного режиму. Однак методи лояльності він використовував як інструмент боротьби і збереження народу. У своєму нарисі «До питання про утворення кримських татар», опублікованому під псевдонімом «Татарин» в газеті «Таврида» за 1880 р. № 19, він нарікає на ситуацію, що склалася з кримськими татарами і відкрито пише про це: «Ось уже скоро сто років, як ми в підданстві Росії і серед освічених європейців; але чи багато ми запозичили від них? і на багато ми просунулися вперед по дорозі прогресу? Ці питання легко вирішити лаконічною відповіддю: не дуже і небагато. Скрип наших маджар і досі засмучує найміцніші нерви приїжджих, рано знесилюючи витривалих бичків наших; поля наші, зорані саморобними дерев'яними плугами і бородами, заростають і переповнюються бур'янами; вівчарство і скотарство в жалюгідному стані, а про конярство залишилися тільки одні спогади і розповіді про минуле; поголовне ж незнання і нерозуміння навіть розмовної панівної мови нерідко служило і служить однією з головних причин переселення наших татар до Туреччини, наслідком чого стало спустіння колись багатого і шляхетного Криму, який втратив незамінну робочу силу» [Гаспринский 2017: 43].

Ісмаїл Гаспринський був небезпечний для влади Російської імперії, оскільки, на відміну від російських революціонерів, які приділяли основну увагу соціальним або політичним питанням, він вивчив зсередини, тобто досить тонко, механізм імперської колонізації, випробувавши її вплив і на собі. Це рідкісне для опозиційних або антиімперських кіл знання дозволило кримськотатарському

джадіду виробити унікальні тактичні прийоми, успішно звертати сильні сторони колоніалізму в його слабкість [Возгрин 2013].

Вихід з ситуації, що склалася, Ісмаїл Гаспринський бачив тільки в освіті: «розвиток народу є краща підмога для благоденства краю і добробуту населення, яке, скориставшись вигодами цивілізації, поступово і свідомо поліпшило б свій побут, розвиваючи промисловість і набуваючи багатство. З причини того, що багато татари тепер усвідомлюють необхідність більш широкого навчання [своїх] дітей і що найменший поштовх до цього нас рушив вперед, було б своєчасно і необхідно для всього краю зайнятися цим питанням серйозно і зробити що-небудь і для нас, кримських татар, хоча і з чималими витратами» [Гаспринський 2017: 47].

Коли ж Ісмаїл Гаспринський мав можливість вільно висловлювати свою думку, то він виявляв себе істинним і послідовним націоналістом і навіть явним, відкритим противником росіян. Однак, він рідко робив це публічно [Гаспринський 1993].

Що стосується його праці «Русское мусульманство», де просвітитель багато говорить про зближення з російською культурою, на думку відомого українського сходознавця М. Якубовича, таке прагнення необов'язково варто сприймати дослівно.

«Перш, ніж перейти до викладу основних ідей цієї праці, які фактично стали ідеологією поміркованості (і це ставить Гаспринського в один ряд з Мухаммадом Абдугом, Рашидом Рідою та іншими), варто наголосити, що поняття «руське» для Гаспринського було синонімом «сучасне», європейське» й тому не повинно розглядатися в буквальному сенсі. Фактично стосунки між «татарами і руськими»,

про які говорить Гаспринский, були частковим випадком життя мусульманських народів у не-мусульманському оточенні; оскільки більшість мусульман (навіть кавказців) в Російській імперії тих часів називали «татарами», так само Гаспринський під «руськими» має на увазі всіх не-мусульман імперії, більше того, в окремих тезах Гаспринский завуальовано критикує імперський лад, але якби його тези були більш відвертими, то, вочевидь, цензура не пропустила би працю до друку, а тому це саме той випадок, коли доводиться читати між рядків» [Якубович, Ісмаїлов 2019: 80].

На загальній Ісламській конференції в Каїрі, ініціатором якої він сам і був, перш за все піднімав проблеми мусульманської умми, його хвилював розвиток і просвітництво мусульманського суспільства: «Якщо більшість націй цього світу побажають увійти в справи культури і прогресу, то їм достатньо лише дивитися в своє майбутнє. Мусульманська ж громада в протигагу цьому повинна дивитися також і на своє минуле, а інші ж громади споконвіку своїх століть не мають нічого, що вимагає звернути на себе увагу. Все ж попередні роки ісламської громади представляють собою найкращі приклади повчання, прогресу й успіху» [Обращение Исмаила-бей Гаспринского 1907: 658-673.]

Ісмаїл Гаспринський прекрасно розумів, що для того, щоб поширити свої ідеї, донести їх до аудиторії, необхідний друкований орган. Тому зміни чекали не тільки в галузі освіти, а й в області друку. Відома в усьому тюркському світі газета «Терджиман» (Перекладач) стане ковтоком свіжого повітря не тільки в Криму, але і за його межами. Намагаючись пояснити необхідність її існування, видавець, звертаючись до своєї аудиторії, пише: «Газета – є

періодичне видання, яке розповідає про події поточного громадського, політичного, економічного і літературного життя народів і країн. Той, хто читає, сидячи вдома, може знати, що робиться і пишеться; може дізнатися багато хорошого і витягти з цього моральну і матеріальну користь. Нарешті, читати різні новини і відомості про життя і справи різних людей, народів – гарне проведення часу, і, у всякому разі, краще, ніж слухати місцеві плітки ... <> газета служить, перш за все, правді й освіті. Правдою вона знищує помилкові, безпідставні погляди і думки; навчаючи, вона відкриває очі населенню; нагострив його вухо, вчить дивитися правильно на речі і розуміти їх. Разом з тим газета знайомить усіх з потребами та інтересами населення і служить його представником» [Переводчик-Терджиман 1883: 3].

Газета «Терджиман», будучи ретранслятором ідей Ісмаїла Гаспринського і його близьких соратників була цікава і, безсумнівно, вплинула на мусульман, що проживали на території Російської імперії. У своїх статтях він тонко критикував релігійні забобони, боровся за звільнення жінок в мусульманському суспільстві та закликав до великого міжкультурного обміну. У зв'язку з цим варто відзначити і внесок Ісмаїла Гаспринського в створення спільнотюркської літературної мови. На його думку, ідентичність однієї нації починається з мови, і тому тюркські народи повинні говорити однією мовою – на спільнотюркській літературній мові. Ісмаїл Гаспринський напружував для газети синтетичну мову, яку з легкістю розуміли майже всі тюркомовні народи. Газета «Терджиман» видавалася на тюрко-татарській літературній мові. Її мова слугувала для спільної мети, а саме об'єднання тюркських народів, оскільки на рубежі XIX-XX століть

проблема спільнотюркської літературної мови була ще актуальною. «На думку І. Гаспринського, єдина літературна мова оберігає народ від дискримінації. Питання спільнотюркської літературної мови і нині залишається актуальним. Ідея єдиної мови І. Гаспринського не заперечує вагомості окремих національних мов. Він дотримується думки, що початкові знання і виховання дитина повинна отримати своєю рідною мовою. Єдина мова потрібна для спільних інтересів, цілей і завдань» [Гимадеева 2000: 8].

Неоціненна роль Ісмаїла Гаспринського була в галузі освіти. У другій половині XIX століття суспільний розвиток висуває перед тюркським світом нові вимоги. У цей період суспільство потребує нових національних кадрів та інтелігенції, здатної ефективно керувати. Для підготовки таких кадрів потрібно стійка освітня система. Тому Ісмаїл Гаспринський організовує рух перетворення старої навчальної системи на джадидську (нову). «Фактично він був творцем, ідеологом і практичним організатором цілого руху в області просвітництва серед мусульманських народів Росії – джадидизму» [Усманов 1993: 3.] Ним були розроблені основи перетворення кримськотатарської початкової освіти, що стала на кілька порядків вище національно-конфесійних методів і педагогічної практики так званих «російсько-тубільних» початкових училищ.

У статті «Наше чиновничество» він стверджує: «Перше, з чого ми повинні почати – це підготувати до кращого життя наших дітей, щоб майбутнє нашого покоління було багатше знаннями, більш обдароване любов'ю до народу, представником якого воно буде. Тоді воно займе краще становище, ніж ми, і життя його буде більш плідним як для них, так і для мусульманського суспільства» [Переводчик-Терджиман 1888: 35.]

Широко використовуючи сучасні йому досягнення вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки, він створив методiku, пристосовану для початкових шкіл кримських татар та інших тюркомовних народів Російської імперії. Ісмаїл Гаспринський є засновником нового звукового методу у викладанні мови – «усуль ал-джадид» (від арабського слова «джадид» – новий), новометодних або джадидистичних програм, завдяки яким швидкість засвоєння матеріалу збільшувалася в декілька разів. Джадидизм став альтернативою для пануючої довгий час в системі мусульманської освіти «усул кадим» – тобто «старого методу» суть якого полягала в зазубрюванні коранічних текстів, без розуміння прочитаного. Внаслідок відкриття «новометодних» («усуль-і-джадид») шкіл, вони змінили застарілу систему ісламських мектебів і медресе не тільки в Криму. Нові методи навчання з успіхом знайшли своє застосування в Татарстані, Башкортостані, Казахстані, Туркменістані, Узбекистані, Киргизстані, Азербайджані, Туреччині, Північній Персії та Східному Китаї.

«Заслуга Гаспрали в тому, що він з теоретичної області вивів цей метод на широку практичну дорогу, розробивши конкретні рекомендації по його застосуванню та активно втілюючи їх у життя» [Возгрин 2013: 299].

Тобто в школах послідовників Ісмаїла Гаспринського завдяки новому методу арабська грамота освоювалася втричі швидше. Тому звільнялася маса часу, яку вчителі-джадидисти використовували для поглибленого вивчення текстів Корану. Учні повинні були їх переказувати своїми словами, розвивати окремі сюжети і теми, самостійно аналізувати прочитане. В програму були введені заняття зі світських навчальних предметів, в яких завжди була і є практична необхідність. Це були чистописання, рідна мова,

математика. Між іншим, буквений метод дозволяв навчити дитину читати по-кримськотатарському в середньому за 40 днів. Причому цей термін не залежав від рідної мови учнів. Так, не знаючи ні слова на хінді, Ісмаїл-бей саме за 40 днів навчив арабської грамоті маленьких індусів в заснованій ним в березні 1910 р. нового методу в бомбейської мусульманській школі [Возгрин 2013].

На двадцятому ювілеї газети «Терджиман» Ісмаїл Гаспринський, оцінюючи її роль в просуванні новаторських ідей в галузі освіти, зазначає, що саме «Терджиман» сприяв відкриттю та реформуванню тисячі мектебе, збору від меценатів 3 млн. рублів на благодійні та просвітницькі цілі; створення трьохсот науково-популярних і літературних брошур.

Ісмаїлу Гаспринському вдалося реформувати систему освіти, поліпшити становище мусульман не тільки в Криму, але і за його межами. В.Є. Возгрин, спираючись на роботи Ісмаїла Гаспринського, зазначає: «Гаспринський підкреслював, що російські мусульмани далеко обігнали великоруську масу по грамотності («50-60% мусульман і мусульманок можуть читати вільно по-татарськи» – повідомляв він), що народна культура кримських татар і їх одновірців, хоч і в напівпридушеному стані, але існує. Для того, щоб її звільнити, а ще більше – щоб відродити і високу кримськотатарську культуру, було абсолютно необхідно воскресити «славні арабські медресе, які давали свого часу стільки знаменитих трудівників науки і думки» [Возгрин 2013: 311].

Всебічна особистість Ісмаїла Гаспринського була яскраво відображена і в багатьох інших сферах. У 1879 – 1884 рр. у віці 28 років він обіймає посаду міського голови м. Бахчисарай. За цей час йому вдалося збільшити бюджет,

розвинути транспортну інфраструктуру. В. Ю. Ганкевич, ґрунтуючись на архівні документи, представляє критичні записи політика: «У конюшнях та сараях, де утримувалася худоба, треба було дотримуватися чистоти. Сміття та гній мали щодня вивозитися у пристосованих для цього візках, облаштованих ящиках тощо. Вони мали бути щільно закритими. Не допускалося виливу з них. Згідно з документом, коні мали бути без норову та здорові. Місця стоянок розподіляла Управа і кучер, який перебував там, не мав права перспективному пасажирі говорити: Я зайнятий. Без згоди кучера не можна було сідати більшої кількості пасажирів, ніж це передбачалося конструкцією екіпажу. Швидка їзда екіпажів та дорого вулицями Бахчисараю суворо заборонялася» [Ганкевич].

Поряд з тим, що Ісмаїлу Гаспринському як главі м. Бахчисарай вдалося вирішити ряд муніципальних питань, все ж особливе місце він приділяв освіті. Всі його прагнення були спрямовані насамперед на перетворення системи освіти.

Серед численних повсякчасних справ Ісмаїла Гаспринського однією з найважливіших турбот був розвиток народної освіти. Для нього це було справою честі. Він розумів, що однією з найбільш пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства є освіта. Загальновідомо, що її метою є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, виховання моральних якостей, розумових і фізичних здібностей тощо. Насамперед Ісмаїл Гаспринський намагався надавати матеріальну допомогу навчальним закладам, настільки, наскільки це дозволяв скрутний бюджет міста. Із Бахчисарайських статків виділялися кошти на відкриття чотирикласного

училища для дітей усіх національностей [Валеева-Сулейманова 2016].

Він був лідером мусульманського національно-визвольного руху і зіграв важливу роль в роботі трьох мусульманських конгресів 1905 – 1906 рр., а також у заснуванні 1906 р. «Іттіфак-уль-муслімін» (Мусульманський союз), загальної мусульманської політичної партії, яка виражала надії мусульманських лібералів, яка, однак, не змогла вціліти в епоху столипінської реакції, що почалася 1908 р.

Сподвижниками і однодумцями великого вчителя виступають відомі світові особистості: діячі татарського джадидизму Ш. Марджани, К. Насийрі, Р. Фахрутдінова, Д. Валід, Г. Тукая, Ф. Амірхана, Ф. Карімі, Г. Газіза, Г. Ібрагімова, політичні реформатори в проєкті культурнонаціональної автономії С. Максуді, Г. Исхаки, Ю. Акчура; ціла плеяда азербайджанських політиків, журналісти, Г. Зардабі, А.Топчібашев, Г. З. Тагієв, Н. Наріманов та інші; відомий Бухарський емір Абдулахад, який підтримував діяльність Ісмаїла Гаспринського у Туркестані та був передплатником його газети «Тержиман», а також пропагував його ідеї в Туркестані й тим самим впливав на інших ханів [Валеева-Сулейманова 2016].

При всій активній і плідній діяльності у Ісмаїла Гаспринського було також багато противників і опонентів з відомими іменами, наприклад, православні місіонери Н. І. Ільмінскій, Н. П. Остроумов, які бачили загрозу в його діяльності та газеті «Терджиман», а також в деяких мусульманських громадських діячів, одне з головних джерел поширення негативних явищ серед мусульманського населення та інформували державні органи про шкоду державній політиці Росії з мусульманського питання [Абдирашидов 2011]. Однак незважаючи на це, Ісмаїл Гас-

принський різко відповідав своїм опонентам за допомогою своєї газети, ділового листування та домагався успіхів у відкритті шкіл в Туркестані.

Висновки. Таким чином, Ісмаїл Гаспринський виступив ідейним натхненником і організатором просвітницького руху народів Сходу – джадидизма, нового, більшою мірою світського методу навчання. Інноваційні педагогічні ідеї великого просвітителя значною мірою вплинули на розвиток світської системи освіти тюркських народів Російської імперії, Індії, Китаю та ін. У 1910 р. французьким журналом «Revue de Mond Musulman» Ісмаїл Гаспринський був висунутий кандидатом на присудження Нобелівської премії. Він був нагороджений орденами: «Меджидіє» IV ступеня в Туреччині; «Лева і Сонця» IV і III ступеня Ірані та Бронзовою медаллю Санкт-Петербурзького російського технічного товариства в Російській імперії. Ісмаїл Гаспринський увійшов в історію світової цивілізації як феномен, коли одна людина змінює долю і хід історії цілого народу. Він пробудив від багатовікового сну мусульманство, зробив колосальний внесок в розвиток тюркського, ісламського світу і цивілізації в цілому.

Список літератури

Абдирашидов, З. (2011). *Исмаил Гаспринский и Туркестан в начале XX века: связи-отношения-влияние*. Тюмень: Академия.

Валеева-Сулейманова, Г. (2016). Процессы модернизации в татарском искусстве начала 20 в. *Эхо веков*. ½. С. 78–85.

Возгрин, В.Е. (2013). *История крымских татар: Очерки этнической истории коренного народа Крыма*. Санкт-Петербург: Нестор-История.

Гаспринский, И. (1993). *Россия и Восток*. Казань.

Гаспринский, И. (2017). Ранняя публицистика: 1879-1886 гг. В *Полное собрание сочинений*, т 2: Казань-Симферополь: Институт истории им. Ш. Марджани АНРТ.

Гимадеева, Л.И. (2000). Историко-лингвистический анализ языка газеты «Терджиман» (1883-1918) Исмаила Гаспринского. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук (с.8-20). Казань.

Обращение Исмаила-бей Гаспринского (1907). Аль-Манар. 9. С. 658-673.

Османов, Ю.Б. (2014). Просветитель Востока Исмаил Гаспринский. Симферополь: Бизнес-Информ.

Ответы на вопросы. (1883). Переводчик-Терджиман. 2

Наше чиновничество (1888). Переводчик-Терджиман. 18.

Усманов, М.А. (1993). О триумфе и трагедии идей Гаспринского. Казань: Фонд Жиен.

Якубович, М., Ісмаїлов С. (2019). Іслам у східній Європі: традиція поміркованості. Київ.

References

Abdirashidov, Z. (2011). *Ismail Gaspirali and Turkestan at the beginning of the 20th century: connections-relations-influence*. Tyumen: Academy.

Valeeva-Suleimanova, G. (2016). The processes of modernization in Tatar art in the early 20th century. *Echo of Ages*. ½. Pp. 78-85.

Vozgrin, V.E. (2013). *History of the Crimean Tatars: Essays on the ethnic history of the indigenous people of Crimea*. St. Petersburg: Nestor-History.

Gaspirali, I. (1993). *Russia and the East*. Kazan.

Gaspirali, I. (2017). Early journalism: 1879-1886. In *Complete Works*, t 2: Kazan-Simferopol: Institute of History. Sh. Mardzhani ASRT.

Gimadeeva, L.I. (2000). Historical and linguistic analysis of the language of the newspaper «Tercüman» (1883-1918) by Ismail Gaspirali. *Abstract of the dissertation for the degree of candidate of philological sciences* (pp. 8-20). Kazan.

The appeal of Ismail-bey Gaspirali (1907). *Al-Manar*. 9. Pp. 658-673.

Osmanov, Yu.B. (2014). *Illuminator of the East Ismail Gaspirali*. Simferopol: Business-Inform.

E. Асанова. Ісмаїл Гаспринський – епонім модернізації ісламського...

Answers to questions. (1883). *Translator-Tercüman*. 2.

Our bureaucracy (1888). *Translator-Tercüman*. 18.

Usmanov, M.A. (1993). *About the triumph and tragedy of Gaspirali's ideas*. Kazan: Fund Zhien.

Yakubovych, M., Ismagilov S. (2019). *Islam in the modern Europe: the tradition of peace*. Kyiv.

Рецензії

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «ЦЕРКОВНО-ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ РИМСЬКИХ ПАП» (автор М.Отрош)

MONOGRAPH REVIEW
"CHURCH-POLITICAL HISTORY OF ROMAN POPES"
(author M. Otrosh)

У 2019-2020 рр. вийшла друком тритомна монографія «Церковно-політична історія Римських пап» доктора юридичних наук Отроша Михайла Івановича, знаного в академічній науці України фахівця у галузі міжнародного політичного права, в контексті комплексного дослідження теоретико-методологічних проблем функціонування Ватикану і Святого Престолу і діяльність Римських пап від першого століття християнства до його поділу (перший том, 390 с.), церковно-політичні трансформації від цього періоду до Вестфальського миру 1648 р. (другий том, 297 с.), церковно-політична діяльність Римських пап в Новій і Новітній історичні періоди (том третій, 510 с.). Трьохтомник вийшов під грифом Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ, якому підняті теми тематично близькі.

В процесі опрацювання джерельного матеріалу, зокрема офіційних католицьких документів, які стосуються історії Римських пап та інституалізаційних структур Ватикану, автор дотримувався основоположних принципів академічного релігієзнавства: історизму, наукового об'єктивізму, позаконфесійності, плюралізму і толерантності.

Цим дослідженням доктора юридичних наук М.І. Отроша доведено, що Святий Престол як суб'єкт міжнародних відносин і міжнародного права має дипломатичні відносини майже з 200 країнами не лише християнської, а й з мусульманської, індуїстської, буддійської та іншої конфесійної ідентифікації. Взаємодіючи з усіма цими державами та з провідними міжнародними інституціями (зокрема з ООН і Європейським Союзом), як активний депозитор збереження світового правопорядку Святий Престол налагоджує екуменічні взаємини з усіма християнськими церквами і міжконфесійних діалог з нехристиянськими світовими релігіями. Проекти наукової, освітньої, культурної, екологічної співпраці з різними країнами надають нового обрису сучасному інституту папства і функціонуванню Римським папам.

Водночас нагальна потреба в такому дослідженні й виданні тритомної церковно-політичної історії Римських пап і діяльності Ватикану є очевидною після встановлення 8 лютого 1992 р. дипломатичних відносин між Україною і Ватиканом.

Відтак, для відповідних українських інституцій набуває особливої актуальності правильне розуміння церковно-політичної історії Римських пап і вміле використання набутих знань для практичної діяльності.

Отже, тритомна монографія М.І.Отроша «Церковно-політична історія Римських папа» є першим у вітчизняній

філософській (релігієзнавчій) науці комплексним дослідженням в якому показано, що Римський папа як глава Католицької церкви володіє одночасно духовним і світовим суверенітетом. Його служіння в інтересах Католицької церкви (духовна і світська складові) забезпечуються як ним особисто, так і системою підпорядкованих йому органів церковно-політичного характеру. У дослідженні історії понтифікатів значну увагу приділено аналізу сучасної католицької концепції захисту прав людини, внеску Святого Престолу у зміцнення міжнародної безпеки та врегулювання міжнародних конфліктів, розв'язання глобальних проблем міжнародного співтовариства. Святий Престол – загальновизнаний суб'єкт міжнародного права. Окрім діяльності в ООН в ролі спостерігача, він бере активну участь в роботі майже 20 спеціалізованих установ в ООН, представлених в 14 установах безпосередньо від імені Держави-міста Ватикан. Святий Престол присутній в організації ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) зі спостережною місією, оскільки ці проблеми входять в коло постійних інтересів Ватикану. Святий Престол своїм моральним авторитетом підтримує діяльність Міжнародного агентства з атомної енергії і є повноважним членом цієї організації. Особливу увагу Ватикан приділяє Європі. Святий Престол є членом Організації безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій.

Відтак, тритомна монографія доктора юридичних наук Отроша Михайла Івановича «Церковно-політична історія Римських пап» зацікавить і буде корисною для науковців, працівників відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування, викладачів і студентів юридичних, історичних, філософських та богословських вузів і факультетів, а також для широкого кола читачів, яких

Рецензія на монографію «Церковно-політична історія...

цікавлять питання релігійного фактору у сфері державно-церковних і міжнародно-правових відносин.

Петро Яроцький
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Відділення релігієзнавства Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України

РЕЦЕНЗІЯ
НА ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«АВРААМІЧНІ РЕЛІГІЇ В ПРОЦЕСІ
СТАБІЛІЗАЦІЇ МІЖКОНФЕСІЙНИХ
І МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН»
(Галич, 29-30 жовтня 2020 р.)

REVIEW
OF THE COLLECTION OF MATERIALS OF THE
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
"ABRAAMIC RELIGIONS IN THE PROCESS OF
STABILIZATION OF INTERDENOMINATIONAL AND
INTERNATIONAL RELATIONS"
(Halych, October 29-30 2020)

Незважаючи на карантин, 2020 рік став плідним для багатьох наукових колективів. Так, Національний заповідник «Давній Галич» вже вкотре провів традиційну Всеукраїнську наукову конференцію, присвячену авраамічним релігіям. Результатом останнього наукового форуму 29-30 жовтня 2020 р. стала збірка матеріалів «Авраамічні релігії в процесі стабілізації міжконфесійних і міжнаціональних відносин». Водночас в цьому виданні опубліковані матеріали міжнародної наукової конференції «Україна-Ватикан: контекст міжконфесійних ідентичностей і релігійних трансформацій у світі й Україні.

Моноконфесійний випуск цих матеріалів (обсяг 435с.) поданий у такій узагальненій співпраці: Міністерство культури та інформаційної політики (Національний заповідник «Давній Галич»), Національна академія наук України (Відділення релігієзнавства Інституту філософії

імені Г.С. Сковороди НАН України), Міністерство освіти і науки України (Івано-Франківська академія Івана Златоустого), кафедра філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника.

Парадигма «Авраамічні релігії в Україні» (юдаїзм, християнство, іслам) надала щорічним всеукраїнським і міжнародним конференціям, які впродовж останніх 10 років проводить Національний заповідник «Давній Галич» у співпраці з Відділенням релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, чітку спрямованість на утвердження релігійного плюралізму і толерантності як важливих чинників збереження національно-культурної і релігійної ідентичності «авраамічних релігій» в поліконфесійній й полінаціональній Україні.

Національний заповідник «Давній Галич», досліджуючи етно-культурні й історично-релігійні особливості Галицького регіону, набув досвіду, який стосується буття «авраамічних релігій» в широкому історичному діапазоні – від функціонування Галицької митрополії і Київського християнства до сучасного буття «авраамічних релігій» в об'єднаній Європі.

Концептуальна вагомість і практична цінність щорічних наукових конференцій в Національному заповіднику «Давній Галич» виявили різноманітні особливості функціонування «авраамічних релігій»: етнокультурні взаємовпливи міжконфесійних відносин (2013 р.); інкультуральні взаємовпливи в контексті міжнаціональних відносин (2014 р); правові критерії в стабілізації суспільного буття конфесій в Україні (2015 р); «авраамічні релігії» у ставленні до їх української і європейської ідентичності (2016 р.); визнання плюралізму і толерантності як чинників

збереження і збагачення «авраамічних релігій» в Україні (2018 р.).

Маючи такий багатий досвід в дослідженні функціонування «авраамічних релігій» в Україні, Всеукраїнська науково-практична конференція «Авраамічні релігії» в процесі стабілізації міжконфесійних і міжнаціональних відносин в Україні (2020 р.) розкрила і узагальнила нові ракурси буття «авраамічних релігій» (юдаїзму, християнства, ісламу) в сучасній Україні. Матеріали цієї конференції – від опису релігійної культури галицьких караїмів, візитації очільників УГКЦ до Галичу-Крилосу, висвітлення діяльності митрополита Андрія Шептицького, історії римо-католицької громади і сакральних споруд у Медусі до коронування Данила Романовича в контексті міждержавних і міжконфесійних відносин 40-50-х років XIII ст. – надають новий обрис концепції «авраамічні релігії» в Україні.

Актуальні доповіді про стан і тенденції розвитку «авраамічних релігій» в сучасній Україні, які доповнені й розширені у видруках матеріалів наукової конференції, підготовлені науковцями Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України у таких публікаціях: Оксана Горкуша, Людмила Филипович «Міжконфесійний діалог в Україні: конструктивні та деструктивні підходи»; Анатолій Колодний «Поліконфесійність України в її кількісному вияві», в якій визначаються тенденції змін релігійного життя різних конфесій – православ'я, католицизму, протестантизму, юдаїзму, ісламу і нових релігій, які появляються в Україні.

Актуальним дослідженням контенту «авраамічних релігій» в Україні стала проведена Івано-Франківською академією Івана Златоустого міжнародна конференція «Україна-Ватикан: контекст міжконфесійної ідентичності і релігій

трансформації у світі й Україні». Цей науковий внесок, по суті, став продовженням наукового проекту «Україна – Ватикан», опрацьованого Відділенням релігієзнавства, у проведених міжнародних конференціях, завершених 5-ти томним виданням конференційних матеріалів: українсько-ватиканські відносини в контексті міжконфесійних і суспільних проблем (2008 р.), Проблеми сучасного розвитку освіти і духовності (2009 р.); співвідношення культурно-цивілізаційного розвитку – історія і сучасність (2010 р.); Україна і Ватикан до і після II Ватиканського Собору (2013 р.); Християнство в контексті його включення в різноманіття сфер суспільного буття (2015 р.).

Свій досвід в дослідженні україно-ватиканських відносин і внесок в проведенні міжнародної наукової конференції в Івано-Франківську й опрацюванні конференційних матеріалів внесли науковці Відділення релігієзнавства у тематичному викладі: «Християнська Україна в релігійно-політичному трикутнику: Константинополь-Рим-Москва»; «Різноманітні критерії реформування Католицької церкви у презентації папи Франциска», «Визнання релігійного плюралізму як фундаменту релігійної свободи і толерантного ставлення до всіх християнських і нехристиянських релігій».

Високо оцінюючи наукові досягнення колег, треба визнати, що в опрацюванні дослідницького контенту «авраамічні релігії» в Україні (юдаїзм, християнство, іслам) поза належною увагою дослідження залишаються сучасний юдаїзм і іслам, які поширені в Україні. Доцільним було б структурувати авторські тексти не в алфавітному порядку, а за їх актуальністю і новизною, після яких розгортаються інші тематичні матеріали, які доповнюють і уточнюють ключовий контент, що, до речі, застосовувалося у виданнях

Національного заповідника «Давній Галич». Бажано запрошувати на міжнародні наукові конференції учасників і авторів наукових матеріалів із зарубіжних країн, зокрема Східної і Центральної Європи.

Загалом збірник вийшов цікавий, насичений новими відкриттями з галузі історії, культури, релігії, археології, мистецтва, музейної справи України, який може стати у нагоді і науковцям, і освітянам.

Петро Яроцький
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Відділення релігієзнавства Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України

**РЕЦЕНЗІЯ
НА КОЛЕКТИВНУ МОНОГРАФІЮ
“РЕЛІГІЙНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЇХ СУТНОСТІ
І КОНФЕСІЙНИХ ВИЯВАХ:
УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ”
(Київ: УАР, 2021)**

REVIEW
OF THE COLLECTIVE MONOGRAPH
“RELIGIOUS IDENTITIES IN THEIR ESSENCE AND CONFESSIONAL
MANIFESTATIONS: UKRAINIAN CONTEXT”
(Kyiv: UARR, 2021)

Наукова монографія «Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст» — це чергова фундаментальна праця колективу Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, яка вийшла друком на початку 2021 р. Оскільки тема ідентичності у наші дні, без зайвого перебільшення, стала чи не найпопулярнішою, присвячена ця праця, як зауважує її «Вступ», концептуальному аналізу світських наукових та богословських підходів проблем релігійної ідентичності, процесу її формування, становлення і трансформацій, [Релігійні ідентичності 2021: 6-7]. Монографія є, так би мовити, фінальним акордом планової теми «Релігійні ідентичності в контексті культурно-цивілізаційного вибору України», яку виконував колектив Відділення релігієзнавства упродовж 2017-2018 рр.; вона являє собою квінтесенцію кількарічних клопітливих наукових розвідок академічних релігієзнавців, викладає здобуті ними наукові висновки з проблематики релігійної ідентичності

як назагал, так і релігійної ідентичності українців зокрема, з'ясовує співвідношення релігійного і етнонаціонального в українських реаліях.

У фарватері цієї праці, поруч із дослідженням проблем релігійної ідентичності, розкриваються водночас цікаві міркування про ідейні, смисложиттєві стрижні українського народу, ті ідеологічні важелі, які, в той чи інший спосіб, здійснюють вплив на релігійні потоки в сучасних українських вимірах і виявах. Сьогодні це стоїть на часі, оскільки Україна, перебуваючи під двома взаємовиключними і водночас потужними векторами впливу — російським і європейським, — поступово вивільняючи себе від колоніального імперсько-советського минулого, впевнено торує шлях до Європи. То ж монографічний виклад про релігійну ідентичність українців — це не тільки про релігію в суто релігієзнавчому ключі, це водночас дискурс про колишнє, сьогодення і майбутнє української нації, про становлення України як великої європейської країни і водночас — про утвердження самостійної, незалежної, соборноправної української України.

«Актуальність даного дослідження очевидна, оскільки у публічному просторі щодня все гучніше лунають заклики визначитися з власною ідентичністю, як політичною, історичною, культурною, так і з релігійно-конфесійною та етноконфесійною. Мільйони людей постають перед вибором, який свідчить про зростання рівня самоусвідомлення українцями самих себе. Обставини вимагають не тільки чітко задекларувати те, з ким і чим ти себе отожднюєш, а й засвідчити та проявити цю тотожність. ... Дослідження, на думку авторів, дає змогу не тільки здійснити концептуальний аналіз наукових та богословських підходів до проблеми релігійної ідентичності, процесу її формування, становлення і трансформації, а й

окреслити й охарактеризувати методологічні принципи дослідження самого концепту релігійна ідентичність, уточнити це поняття, виходячи з аналізу вже наявних, визначити її сутнісні характеристики і структуру на спільнотному та індивідуальному рівнях» [Релігійні ідентичності 2021: 7].

Сьогодні ми є свідками того, що одні й ті ж релігійні ідеї й уявлення на рівні окремих конфесій, спільнот, а відтак і на рівні свідомості конкретного віруючого отримують різне прочитання. Саме ця різність визначає структуру свідомості, приносить, власне, розуміння не лише релігійного об'єкту, а й формує розуміння довкілля, ставлення до нього, впливає на систему мотивів і вчинків, формуючи таким чином уявлення про моральність. Відтак свою діяльність кожна конфесія, релігійна спільнота, насамкінець, конкретний віруючий, оцінює в неоднакових ідейно-практичних спектрах. Приміром, у межах християнських конфесій загальні християнські положення, які стосуються етнонаціонального набувають далеко неоднакового ідейного забарвлення: одні прив'язують себе до української етнокультурної площини, другі, обстоюючи універсалістську позицію, тримаються, так би мовити, нейтралітету, натомість треті, діючи в Україні і прив'язуючи себе до однієї з національних меншин, водночас досить «нейтрально» (якщо не сказати про це гостріше) ставляться до всього українського.

Скажімо, в Україні доби незалежності протестанти, як про це ходить у монографії, щільно включені «в політичну, культурну й економічну сфери, а разом із цим — мають сформоване уявлення про себе як про представника саме українського народу. Але така “включеність” не є однаковою для всіх протестантських конфесій, а подеколи межує як із задекларованими позиціями нейтралітету,

космополітизму так і підтримкою національної ідеї як основи розвитку українського суспільства. Формування громадянської та національної ідентичностей пізніх протестантів у сучасній Україні є віддзеркаленням настроїв суспільства та здійснюється в складному процесі критичного осмислення соціальної дійсності» [Релігійні ідентичності 2021: 283].

Цілком сформованою, докладно випрацьованою є відверто антиукраїнська позиція російського православ'я в Україні. Обстоюючи антиукраїнство як своє релігійно-політичне кредо, будучи, по суті, інструментом держави-агресора (Російської Федерації) в ідеологічній війні проти України, його антиукраїнська позиція «не лише не сприяє консолідації громадян на захист Батьківщини, але й стає чинником суспільно-світоглядного розколу населення, що, безумовно, не на користь ні Україні, ні Церкві...» [Релігійні ідентичності 2021: 40]. По суті, виступаючи політичним рупором Кремля, «Українська Православна Церква» Московського Патріархату (свідомо залапковує назву цієї конфесії, оскільки українською вона є тільки суто географічно) використовує всі можливі засоби, механізми й інструментарій для ведення війни проти України [Релігійні ідентичності 2021: 40, 71], мета задіявання яких одна — позбавити українську націю, як справедливо зауважує названа монографічна праця, «історіотворчої суб'єктності, а відтак – й самосвідомості та права на специфічну національну, культурну, конфесійну тощо ідентичність особистостей-носіїв, на користь так званого “старшого брата”» [Релігійні ідентичності 2021: 71; також див.: 78-79].

В ідеалі кожна релігія, яка існує чи започатковується в Україні неодмінно мусить бути прилученою до національної ідеї. У противному разі вона не просто буде випадати з контексту державотворення і національного

становлення, але, не будучи скріплена національною ідеєю, стане проголошувати іншу — інонаціональну чи антинаціональну, і тим самим буде поставати у межах суспільства провокатором напруги, детонатором протистоянь, і не лише релігійного, а й політичного.

У книзі розкриваються цілком слушні для нашого сьогодення питання, а саме: «1) як, зокрема, співвіднести універсальні права і свободи людини із потребами та інтересами конкретних спільнот, в т.ч. і релігійних? 2) чи дозволено існування церков в Україні, які виступають, прямо чи опосередковано, на боці її ворогів, не засуджують агресію сусідньої держави щодо неї? 3) як в межах однієї конфесії примирити вірян, які представляють інтереси різних політичних сил і орієнтовані на протилежні цивілізаційні перспективи, зокрема вірян УПЦ МП з вірянами ПЦУ? 4) як дотримуватися українському суспільству принципів любові до ближнього, в т.ч. до ворогів; 5) як релігійним організаціям в умовах війни виконувати свою природну місію миробудівництва? 6) як на фоні європейської універсалізації та світової глобалізації опредметити в законний і цивілізований спосіб свою ідентичність, відстояти свою буттєву унікальність?» [Релігійні ідентичності 2021: 11-12].

Переконаний, авторам вдалося «1) виокремити нові політичні умови, які призвели до концептуалізації української та антиукраїнської релігійної ідентичності; 2) розглянути форми і зміст релігійно-конфесійних і етноконфесійних ідентичностей на прикладі православ'я, католицизму, протестантизму, ісламу та інших конфесій; 3) проаналізувати перспективи розвитку конфесійно-релігійних ідентичностей з огляду на трансформаційні процеси в сфері соціально-економічного, політичного та духовного життя; 4) запропонувати кореляційні стратегії для наявних

у нас конфесій щодо зміцнення їхніх ідентичностей; 5) надати рекомендації державним та громадським структурам в сфері формування релігійних і конфесійних ідентичностей українського народу» [Релігійні ідентичності 2021: 8].

Колективна монографія «Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст» рясніє цікавою аналітичною базою, розкошує переконливими аргументами і головне — важливими висновками. Отже, праця прийдеться до душі не лише релігієзнавцям, викладачам, студентам з релігієзнавчого фаху, богословам, а й усім тим, хто не просто цікавиться релігією, але водночас небайдужий до України. Інакше кажучи, ця книга для всіх тих, хто, перефразовуючи тут Д. Донцова, розуміє, бачить, власне, ідентифікує себе українцем «духово».

Як на мене, добрим епіграфом до монографії можуть цілком прислужитися слова Президента УНР Михайла Грушевського: «Для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе ... всякий хто водиться такими поглядами, дорогий співгромадянин для нас, незалежно від того, хто б він не був» [Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть (1991): Київ, Т-во «Знання» України: 11].

Павло Павленко,
доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник
відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди
НАН України

АВТОРИ

АСАНОВА ЕЛЬМАЗ АСАНІВНА

Аспірантка відділення релігієзнавства Національного університету «Острозької академії» України, ведуча на кримськотатарському телеканалі АТР

+380930552025 elmaz.atr@gmail.com

Сфера наукових інтересів: вплив ідей ісламського реформаторства на кримськотатарське релігійне просвітництво кінця ХІХ – початку ХХ ст; ідея ісляху та її роль у релігійному просвітництві; Ісмаїл Гаспралі як епонім релігійної реформи в Криму; Джадідизм як феномен відродження і модернізації просвітницького потенціалу ісламу в Криму.

ASANOVA Elmaz Asanovna

Postgraduate student of the Department of Religious Studies of the National University of Ostroh Academy, Ukraine, the Crimean Tatar TV Channel ATR, anchor

+380930552025, elmaz.atr@gmail.com

Research interest: influence of the ideas of Islamic reformism on the Crimean Tatar religious enlightenment of the late 19th – early 20th centuries; the idea of islyah and its role in religious education; Ismail Gaspirali as an eponym of the religious reform in Crimea; Jadidism as a phenomenon of revival and modernization of the educational potential of Islam in Crimea.

ГОРКУША ОКСАНА ВАСИЛІВНА

<https://orcid.org/0000-0002-4751-6616>

Кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди Національної академії наук України (Київ, Україна)

+380974763356 slovosvit@ukr.net

Сфера наукових інтересів: філософія релігії, християнство, релігійна свідомість, релігійний світогляд, релігія в сучасній Україні, релігія і наука, релігія і громадянське суспільство

HORKUSHA Oksana Vasylivna

<https://orcid.org/0000-0002-4751-6616>

PhD, Senior researcher of Religious Studies Department at the H. Skovoroda Philosophy Institute of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

+380974763356 slovovsit@ukr.net

Research interests: philosophy of religion, Christianity, religious consciousness, religious outlook, religion in modern Ukraine, religion and science, religion and civil society

ГУРА ОЛЕКСІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2.

моб. +380664802911 alexeyhura@gmail.com

Сфера наукових інтересів: історія релігії, релігієзнавство, історія України

HURA Oleksii Anatoliiovych

Candidate of Historical Sciences, associate Professor at the Department of History of Ukraine

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

36003, Poltava, Ostrogradsky str., 2

mob +0664802911 alexeyhura@gmail.com

Research interests: Religious Studies, History of Religion

КУЛІШ НАТАЛІЯ СТЕФАНІВНА

<https://orcid.org/0000-0002-7044-6767>

Кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

+0380962086669 dobre3009@gmail.com

Сфера наукових інтересів: релігія в сучасній Україні, соціальна діяльність церков та конфесій, соціологія релігії, державно-церковні і міжрелігійні відносини.

KULISH Nataliia Stefanivna

<https://orcid.org/0000-0002-7044-6767>

Candidate of Philosophy, Associate Professor of Philosophy and Social Sciences and Humanities and Physical Education Khmelnytsky University of Management and Law named by Leonid Yuzkov

+0380962086669 dobre3009@gmail.com

Research interests: Religion in modern Ukraine social activities of churches and denominations, Sociology of Religion, State-Church and Interreligious Relations.

ПАВЛЕНКО ПАВЛО ЮРІЙОВИЧ

<https://orcid.org/0000-0003-3688-6440>

Доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ

+380989589558 pavpavua@gmail.com

Сфера наукових інтересів: історія та філософія релігії, раннє християнство, сучасні християнські церкви, державно-церковні відносини в Україні

PAVLENKO Pavlo Yurievych

<https://orcid.org/0000-0003-3688-6440>

Doctor of Philosophy, Leading Researcher, Dpt. of Religious Studies, IF NASU

+380989589558 pavpavua@gmail.com

Research interests: history and philosophy of religion, early Christianity, modern Christian churches, state-church relations in Ukraine

ТИТАРЕНКО ВІТА ВОЛОДИМИРІВНА

<https://orcid.org/0000-0003-1073-9792>

Доктор філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ

+380971510950 vitatit@i.ua

Сфера наукових інтересів: релігієзнавство, історія та соціологія релігії, державно-церковні відносини в Україні, прогнозування релігійних процесів в світі та Україні

TYTARENKO Vita Volodymyrivna

<https://orcid.org/0000-0003-1073-9792>

Doctor of Philosophy, Senior Researcher, Department of Religious Studies, IF NASU

+380971510950 vitatit@i.ua

Research interests: religious studies, history and sociology of religion, state-church relations in Ukraine, forecasting of religious processes in the world and Ukraine

ФИЛИПОВИЧ ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

<https://orcid.org/0000-0002-0886-3965>

Доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.М.Сковороди НАН України

+380679599281 lfilip56@gmail.com

Сфера наукових інтересів: релігієзнавство, релігійна духовність, історія, соціологія та етнологія релігії, релігійна та релігієзнавча совіта, державно-церковні і міжрелігійні відносини

FYLYPOVYCH Liudmyla Oleksandrivna

<https://orcid.org/0000-0002-0886-3965>

Doctor of Philosophy, Professor, Leading scientific worker of Religious Studies Department at the Institute of Philosophy named after H. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine

+380679599281 lfilip56@gmail.com

Research interests: Religious Studies, Religious Spirituality, History, Sociology and Ethnology of Religion, Religious studies and Religious Studies, State-Church and Interreligious Relations

ЯРОЦЬКИЙ ПЕТРО ЛАВРЕНТІЙОВИЧ

Доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.М.Сковороди НАН України

+380975426916 yarotskazoya@gmail.com

Сфера наукових інтересів: релігієзнавство, історія релігії, католицизм, державно-церковні і міжрелігійні відносини

YAROTSKYI Petro Lavrentiiovych

Doctor of Philosophy, Professor, Leading scientific worker of Religious Studies Department at the Institute of Philosophy named after H. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine

+380975426916 yarotskazoya@gmail.com

Research interests: religious studies, history of religion, Catholicism, state-church and interreligious relations